

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Економічний факультет

ПОГОДЖЕНО
Декан економічного факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри організації
підприємництва та біржової
діяльності

_____ Андрій МУЗИЧЕНКО
(підпис)
" ____ " _____ 2025 р.

_____ Микола ІЛЬЧУК
(підпис)
" ____ " _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему «Розвиток малих та середніх форм підприємництва в
аграрному секторі»**

Спеціальність **076 – "Підприємництво та торгівля"**

Освітня програма **Підприємництво, торгівля та біржова діяльність**

Орієнтація освітньої програми **Освітньо – професійна**

Гарант освітньої програми
к.е.н., доцент

_____ **Людмила БЕРЕЗОВСЬКА**
(підпис)

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи**
к.е.н., доцент

_____ **Руслан ЛЮБАР**
(підпис)

Виконав

_____ **Олександр ЛЕОНОВ**
(підпис)

Київ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Економічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувач кафедри організації
підприємництва та біржової діяльності
д.е.н., проф. _____ Микола ІЛЬЧУК**

" ____ " _____ 2024 р.

З А В Д А Н Н Я
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧУ
Леонову Олександрю Олексійовичу
(прізвище, ім'я, по-батькові)

Спеціальність **076 – "Підприємництво та торгівля"**

Освітня програма **Підприємництво, торгівля та біржова діяльність**

Орієнтація освітньої програми **освітньо - професійна**

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: **«Розвиток малих та середніх форм підприємництва в аграрному секторі»**

затверджена наказом від "16"10. 2024 р. № 1855 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: **звітність сільськогосподарських підприємств, дані Держстату України, інтернет-джерела, наукові праці**

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні аспекти функціонування малих та середніх форм підприємництва в аграрному секторі
2. Стан розвитку малих та середніх форм підприємництва в аграрному секторі економіки у країні
3. Проектування розвитку малих та середніх форм підприємництва на перспективу

Перелік графічного матеріалу: **таблиці, рисунки, схеми**

Дата видачі завдання " ____ " _____ 2024 р.

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи**

Руслан ЛЮБАР

Завдання прийняв до виконання

Олександр ЛЕОНОВ

РЕФЕРАТ

Магістерська робота, складається із вступу, трьох розділів, висновків. Викладена на 66 сторінках машинописного тексту, ілюстрована 12 таблицями та 12 рисунками. Список використаних джерел вміщує 83 джерела.

Об'єктом дослідження є малі та середні підприємницькі структури які функціонують в аграрному секторі.

Предметом дослідження є система економічних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності.

Мета дослідження полягає у виявленні сучасного стану та подальшому обґрунтуванні шляхів удосконалення ефективного функціонування малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі.

У першому розділі магістерської роботи розглянуто теоретичні аспекти розвитку та функціонування малих та середніх підприємницьких структур. Розглянуто організаційно-правові аспекти розвитку малого та середнього підприємництва в аграрному секторі їх роль в розвитку та конкурентоспроможності аграрного сектору.

У другому розділі магістерської роботи проаналізовано стан аналіз розвитку малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі економіки. Визначено їх роль та визначено тенденції розвитку .

У третьому розділі магістерської роботи розроблено модель підвищення логістичної діяльності малих та середніх підприємницьких структур, запропоновано пріоритетні напрями розвитку.

У роботі використані такі методи дослідження: аналізу та синтезу, абстрактно-логічний, метод групувань, графічний, кореляційного та регресійного аналізу. Всі методи поєднує системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів.

Ключові слова: малі та середні підприємницькі структури, фермерські господарства, прибуток, логістика, кооперація

ВСТУП

Успішне функціонування підприємництва будь-якої країни є запорукою ефективного розвитку. Як відомо, підприємництво виконує роль головного чинника інноваційного розвитку. Активізація підприємницького потенціалу є одним з основних шляхів виходу з економічної кризи, підвищення конкурентоспроможності та забезпеченні продовольчої безпеки України в контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів.

Слід відмітити, що підприємництво, крім економічних функцій забезпечує створення нових робочих місць та сприяє активному надходженню податків до державного бюджету, розвитку місцевої інфраструктури.

Розвитком та функціонуванням підприємництва в Україні займалися такі вітчизняні науковці: З.С. Варналій, К.О. Ващенко, М.М. Ільчук, Геєць, Л.А. Колеснікова, О.Ю. Мазур, Ю.О. Ольвінська, О.В. Поліщук, та інші. Вони досліджували різні підходи до вирішення проблем функціонування підприємництва в сучасних ринкових умовах. Проте проблема пошуку перспективних шляхів підвищення ефективності підприємництва в економіці України потребує подальшого та глибшого дослідження.

Нині, сучасний стан підприємництва в Україні характеризується як позитивними так і негативними факторами. Насамперед це фактори пов'язані з війною, відсутністю достатньої фінансової підтримки. Також, слід зауважити і про зниження конкурентоспроможності малих та середніх підприємницьких структур в умовах глобалізації економіки та розбалансування логістики. Саме тому потребують подальшого дослідження та часткового вирішення вище зазначених питань.

Предметом дослідження є система економічних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності.

Об'єктом дослідження є малі та середні підприємницькі структури які функціонують в аграрному секторі.

Мета дослідження полягає у виявленні сучасного стану та подальшому обґрунтуванні шляхів удосконалення ефективного функціонування малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі.

При написанні роботи використовувалися такі методи дослідження як групування, статистичний аналіз, спостереження, експеримент, опитування, анкетування, тестування.

Завдання дослідження полягає в дослідженні стану розвитку малих та середніх підприємницьких структур, дослідити фактори впливу на їх функціонування та розробити теоретичні та практичні рекомендації для підвищення ефективності їх функціонування.

Практична цінність магістерського дослідження полягає в застосуванні розробок та рекомендацій в практичній діяльності малих та середніх підприємницьких структур.

Наукова новизна полягає у визначенні сучасного стану та обґрунтуванні шляхів подальшого ефективного функціонування малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ.....	7
1.1. Теоретичні питання розвитку поняття «підприємництво».....	7
1.2. Організаційно-правові аспекти розвитку малого та середнього підприємництва в аграрному секторі.....	12
1.3. Малі та середні підприємницькі структури як чинник інноваційного розвитку сільського господарства.....	17
Висновки до розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ.....	24
2.1. Роль та місце малого і середнього підприємництва в економіці країни.....	24
2.2. Тенденції розвитку малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі.....	30
2.3. Сучасний стан розвитку малого та середнього підприємництва в аграрному секторі.....	36
Висновки до розділу 2.....	36
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ.....	41
3.1. Удосконалення логістичних процесів для забезпечення сталого розвитку підприємницьких структур в аграрному секторі.....	41
3.2. Пріоритетні напрями розвитку малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі.....	46
3.3. Основні напрями державної підтримки малих та середній підприємств аграрного сектору	51
Висновки до розділу 3.....	51
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

1.1. Теоретичні питання розвитку поняття «підприємництво»

В сучасному світі сталість та стабільність економічного розвитку є надзвичайно важливими аспектами для країн усього світу. Розвиток малого та середнього підприємництва є ключовим елементом формування конкурентної економіки.

Найбільш розповсюдженим в економіці країни до повномасштабного вторгнення було мале та середнє підприємництво. Переважна більшість зайнятих громадян, а саме близько 75% були працевлаштовані саме на малих та середніх підприємствах, решта, близько 25% працюють на великих підприємствах.

За дослідженнями, основними пріоритетними сферами функціонування малого та середнього підприємництва на сьогоднішній час є оптова та роздрібна торгівля, а також ремонт автотранспорту. Значна кількість таких підприємств реалізують також свою діяльність в промисловості, логістиці, сільському господарстві, будівництві та ін. Як відомо, малі та середні підприємства є однією із рушійних сил економічного розвитку будь якої країни, ефективним засобом структурної перебудови, подолання диспропорцій на окремих сегментах ринку, активізації інноваційної діяльності, розвитку конкуренції, утворення нових робочих місць і зниження безробіття.

Етапи розвитку поняття «Підприємництво»

Ранні концепції: Розуміння підприємництва зводилося до простої діяльності з метою отримання прибутку, часто асоціюючи її з торгівельною справою.

Ризикова модель (Річард Кантільйон): Підприємець — це людина, яка приймає на себе ризик купівлі ресурсів за фіксованими цінами для продажу за невідомими цінами, намагаючись отримати прибуток.

Інноваційна модель (Йозеф Шумпетер): Підприємець є рушійною силою інновацій, що впроваджує нові комбінації ресурсів (продукт, процес, ринок, джерело сировини, організаційну структуру), що призводить до руйнування існуючої рівноваги та економічного зростання.

Підприємництво як процес створення та управління організацією: З розвитком теорії менеджменту, підприємництво стало розглядатися як процес, що охоплює формування, розробку та управління новою компанією, що потребує значних ресурсів та призводить до отримання прибутку.

Сучасні концепції: Підприємництво включає в себе не лише створення нових бізнесів, але й інноваційну діяльність у вже існуючих організаціях (корпоративне підприємництво), соціальне підприємництво (орієнтоване на соціальні, а не лише на фінансові результати), а також враховує необхідність сталого розвитку та соціальної відповідальності.

На думку [2] основними причинами гальмування розвитку малого бізнесу в Україні є:

- неопрацьованість законодавства як з питань розвитку малого підприємництва, так і підприємництва в цілому;
- високі податки, що змушує деяких суб'єктів малого бізнесу йти в тіньову економіку;
- недостатня державна фінансова-кредитна і майнова підтримка малого бізнесу;
- відсутність дійового механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого бізнесу;
- недосконалість системи обліку та статистичної звітності малих підприємств;
- обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення;

- недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності;
- відсутність стимулів для інвестицій;
- психологічне неприйняття позитивної ролі підприємців у ринкових перетвореннях серед окремих верств населення.

В сучасних умовах, подальший розвиток малого та середнього підприємництва потребує глибокого дослідження, дослідження факторів, особливостей розвитку, формування і здійснення відповідної ефективної політики.

Питанням розвитку малого та середнього підприємництва присвячені праці багатьох вчених економістів. Зокрема, аналіз і оцінювання функціонування, визначення пріоритетних напрямів державної підтримки, законодавчого регулювання діяльності внесли своїми працями такі науковці як Варналій З. [4], Ільчук М. [5], Г. Геєць, І. Дмитрієв, В. Зубов, Л. Кривега, А. Косих, С. Реверчук та ін.

Слід зазначити, що погляди на підприємництво та його роль у суспільстві зазнали досить тривалої еволюції в науковій теорії. Перші міркування стосовно теорії впливу підприємництва на соціально-економічне життя суспільства можна зустріти вже у класиків політичної економії [6].

Так, наприклад представник класичної школи німецький дослідник Й. фон Тюнен. пов'язував підприємницьку діяльність з ризиком та був впевнений, що "не існує такої страхової компанії, яка застрахує від будь-якого виду ризику, пов'язаного з бізнесом. Завжди частину ризику повинен брати на себе підприємець" Щоб отримати дохід, на думку дослідника, підприємець повинен використовувати інновації, які безпосередньо стосувались нової техніки. Й. фон Тюнен багато працював і над використанням математичних розрахунків в економіці, які застосовував у веденні власного господарства, цим самим заклавши фундамент для розвитку маржиналізму [9].

Інший представник цієї школи Ж. Б. Сей, зробив вагомий внесок у розуміння поняття "підприємництво". Він вбачав підприємця як основу економічного прогресу, а тому вважав, що ним мав бути представник еліти, який відрізнявся б від решти своїми організаторськими та розумовими здібностями. Аргументував вчений це тим, що для ведення підприємницької діяльності потрібно вміти управляти не тільки процесом виробництва, а й самими робітниками, обдумувати та впроваджувати нові технології і при цьому постійно ризикувати, тому лише одиниці можуть займатися такою діяльністю [10, с. 240-241].

На думку Е. Долана та Д. Ліндсея, основними рисами підприємництва є інноваційність, пошук і реалізація нових можливостей, подолання стереотипів. Визнаючи при цьому провідну роль підприємництва у з'єднанні трьох основних факторів виробництва (праці, землі та капіталу), вони все-таки відмовляють йому в праві називатися четвертим фактором, пояснюючи це неможливістю виділити «одиницю підприємництва» та виміряти її обсяг, а тим самим і визначити ціну цієї одиниці [8, с. 15].

Так, на думку Ю. Ніколенка, «підприємництво - це певна система життєдіяльності підприємств, основу якої складають демократичні форми економічної діяльності, забезпечення для них права ініціативи у виборі сфери, форм, методів господарювання, економічної, організаційної і технічної творчості і новаторства. У центрі цієї системи стоїть підприємець - компетентний господар, здатний забезпечити організацію господарства на підставі новітніх досягнень економічної та технічної науки» [7, с. 4].

Варто також звернути увагу на роз'яснення науковця Г. Геєця та його соратників ролі підприємництва як виду господарської, організаційної та управлінської діяльності, що сфокусована на отримання прибутків. Визначення, яке враховувало найголовніші зарубіжні та вітчизняні думки, сформував відомий український науковець З. Варналій, характеризує підприємництво як "тип господарської поведінки підприємців з організації

розробок виробництва і реалізації благ з метою отримання прибутку і соціального ефекту" [11, с. 35].

Учені М.Й. Малік та О.Г. Шпикуляк визначають підприємництво як самостійну ініціативну діяльність, спрямовану на одержання прибутку. Соціально-економічне значення підприємницької діяльності базується на необхідності всебічного задоволення потреб суспільства [68]. Не менш цікава точка зору В. Сизоненка про сутність і поняття підприємництва, під яким він розуміє розвиток інновативної ідеї в процесі самоорганізації та саморозвитку підприємства у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем його функціонування [69].

Узагальнюючи наукові підходи можна визначити, що підприємництво це такий вид діяльності який сприяє покращенню соціального добробуту громадян, розвитку місцевої інфраструктури, формуванню місцевих постачальницьких ланцюгів, що сприяє економічному зростанню та диверсифікації місцевого господарства.

Огляд літературних джерел дав змогу зробити такий висновок, що під підприємництвом можна розуміти сукупність економічних, соціальних, організаційних та інституціональних відносин між суб'єктами господарювання, що спираються на власний досвід, інтуїцію, інстинкт наслідування і самозбереження, мають схильність до суперництва і новаторства задля кращого результату, є готовими до ризику і виступають рушійними силами розвитку суспільства в умовах ринку.

Таким чином, в ході еволюції категорії «підприємництво» сформувалися чотири концептуальні підходи до його визначення. Перший підхід визначає підприємництво як діяльність, яка ототожнюється з ризиком і фінансовою відповідальністю, а також характеризується наявністю у підприємця власності на засоби виробництва. Тобто підприємцем може бути лише власник засобів праці. В другому підході попереднє уявлення щодо підприємництва доповнюється роллю організатора, яку має виконувати підприємець. Тобто власність на засоби виробництва доповнюється наявними

у людини організаційними здібностями. Отже, однієї власності недостатньо. Третій підхід до осмислення підприємництва виділяє такі функції, як розвиток власності, орієнтованої на зростання капіталу і одержання прибутку. Отже, такий підхід передбачає формування мети діяльності, а саме – отримання економічної вигоди для власника. Четвертий підхід визначає підприємництво як специфічний вид організаційно-управлінської діяльності, орієнтованої на нововведення. Удосконалення є передумовою успішної підприємницької діяльності. Отже, діяльність повинна містити елемент новизни, щоб мати успіх на ринку і бути конкурентоспроможною. Таким чином, підприємництво є одним із різновидів творчої, пошукової, ризикової соціальної діяльності, що в більшості країнах світу вважається найпрестижнішим видом діяльності. Підприємству властивий індивідуальний характер і високий ступінь стимулювання співробітників. Досвід економічно розвинених країн свідчить про те, що підприємництво є базою національної економіки, а ефективна підприємницька освіта громадян – фундаментом економічного розвитку демократичного суспільства [71].

1.2. Організаційно-правові аспекти розвитку малого та середнього підприємництва в аграрному секторі

Із прийняттям в Україні Конституції 1996 р. відбулося конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність. Так, відповідно до ч.1 ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це положення є концептуальною засадою провадження комерційної господарської діяльності, в тому числі і малого підприємництва в Україні [23].

Організаційно-правові аспекти розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні включають вибір організаційно-правової форми (ФОП, ТОВ, АТ), реєстрацію бізнесу, а також дотримання податкового законодавства та отримання необхідних

дозволів. Законодавство, зокрема Закон України "Про розвиток та державну підтримку МСП", встановлює критерії для класифікації суб'єктів МСП та визначає основні принципи їхньої діяльності та підтримки з боку держави.

У сучасних умовах господарювання розвиток малого та середнього підприємництва повинен бути основним напрямком політики економічного розвитку держави, оскільки це допомагає вирішувати питання та проблеми як соціально-економічного, так і суспільного характеру в Україні. В умовах подолання кризових явищ в Україні вітчизняний уряд повинен розуміти важливість розвитку малого та середнього підприємництва, їх роль та місце у формуванні економіки країни. Сьогодні суб'єкти малого та середнього підприємництва (юридичні особи та фізичні особи-підприємці) стикаються з низкою проблем, зокрема: недосконалою політикою держави в податковій сфері, відсутністю доступних програм підтримки малого та середнього бізнесу в Україні, високі ставки за кредитні кошти, що обмежує підприємства та підприємців у залученні капіталу для своєї операційної діяльності. Ці та низка інших проблем призводять до виникнення та функціонування тіньового сектору економіки [18].

Правове регулювання - це процес дії права на суспільні відносини. До основних стадій правового регулювання відносять:

1) видання норм права та їх загальна регулююча дія на суспільні відносини (правова регламентація суспільних відносин);

2) виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у конкретних суб'єктів права на основі дії правових норм та їх реалізація в конкретних правовідносинах, коли ці права та обов'язки здійснюються ними на практиці, втілюються в їхній фактичній поведінці. В якості факультативних стадій правового регулювання слід розглядати застосування [22].

Болтонський комітет рекомендував систему кількісних критеріїв для визначення малих підприємств, а саме: чисельність працівників, оборот, розмір активів, кількість фірм або підрозділів, частка фірми на ринку, сукупний капітал. Щодо якісних критеріїв Болтонський комітет вважає, що

малим є підприємство, яке має такі характеристики: порівняно мала частка на ринку; підприємством керують його власники; підприємство є незалежним від інших підприємств [24, с. 45].

У ЄС критерії визначення розміру МСП різняться серед країн-членів та можуть застосовуватися під час визначення ставок оподаткування та надання фінансової підтримки. Своєю чергою, чинне українське законодавство передбачає два підходи до класифікації МСП. Підхід за Господарським кодексом України було імплементовано разом із прийняттям Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», що за винятком критерію річного балансу більшою мірою узгоджується з підходом, що використовується ЄС, зокрема під час визначення підстав надання державної підтримки та вжиття заходів, спрямованих на розвиток МСП [27, с. 12].

В Україні існує законодавчо закріплений підхід до визначення малого підприємництва, зокрема, в абз. 2 п. 3 ст. 55 Господарського кодексу України. Так, до суб'єктів малого й середнього підприємництва відносять також мікропідприємства, що є суб'єктами господарювання, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб, а річний дохід від будьякої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Більші критерії встановлено для малих і середніх підприємств (у порівнянні з мікропідприємствами) [21].

- мікропідприємства – середня кількість працівників ≤ 10 осіб, річний дохід ≤ 2 мільйони євро;
- малі підприємства – середня кількість працівників ≤ 50 осіб, річний дохід ≤ 10 мільйонів євро;
- великі підприємства – середня кількість працівників ≤ 250 осіб, річний дохід ≤ 50 мільйонів євро;
- середні підприємства – усі інші

На здатність малих та середніх підприємств виживати й розвиватися виявляє вплив комбінації внутрішніх і зовнішніх факторів. У той час, як внутрішні проблеми можуть часто вирішуватися самими малими підприємствами на місцевому рівні, подолання багатьох зовнішніх бар'єрів вимагає дій зі сторони держави на регіональному рівні.

Одна з основних труднощів у розв'язку «зовнішніх» проблем – це те, що заходи, прийняті різними державними установами в підтримку малого та середнього підприємництва та програми дії для їхнього впровадження зазвичай погано скоординовані. Важко розділити відповідальність за реалізацію політики, коли функції виконавчої влади й розподіл компетенції в бюджетній, податковій, кредитно-фінансовій й тарифній сферах не складається в єдину політику підтримки малого та середнього підприємництва, тому державі вкрай необхідно сконцентруватися на усуненні протиріч між різними установами (регіональними, секторальними, галузевими), що мають відношення до малого та середнього бізнесу [12, с.105].

Сучасне господарсько-правове забезпечення малого підприємництва в Україні здійснюється Господарським кодексом України та рядом законодавчих актів. Разом з цим вирішення їх має бути комплексним, із урахуванням юридичних, економічних, соціальних, політичних та інших факторів. У зв'язку із цим доцільно розробити та прийняти Концепцію стимулювання розвитку малого підприємництва в Україні як важливого чинника розвитку ринкової економіки в нашій державі. Згідно з такою концепцією основними правовими засобами формування підприємництва в Україні мають стати: закріплення чітких юридичних критеріїв віднесення суб'єкта господарювання до категорії малого бізнесу; диференціація сфери господарювання на окремі юридично визначені сегменти; забезпечення стимулюючої ролі держави шляхом створення необхідних гарантій реалізації принципу свободи підприємництва; формування державних та цільових програм з підтримки малого підприємництва та запровадження спеціальних

режимів господарювання для малого бізнесу, що передбачають систему необхідних пільг та форм державної підтримки [24].

Найбільш розповсюдженою підприємницькою структурою що функціонує в аграрному секторі є фермерські господарства. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону [35].

Керуючись вітчизняним законодавством, статистичними підходами до визначення підприємств малого бізнесу та враховуючи результати власних досліджень, пропонуємо наступний поділ малого бізнесу за організаційними формами у сільському господарстві (рис.1.1) [36].

Рис. 1.1. Організаційні форми малого та середнього підприємництва в сільському господарстві

Розроблено за даними [36]

Сільськогосподарське підприємство, згідно того ж джерела, це самостійний господарюючий суб'єкт, який має право юридичної особи та здійснює систематичну виробничу діяльність у галузі сільського господарства. До складу сільськогосподарських підприємств включають також фермерські господарства [37].

1.3. Малі та середні підприємницькі структури як чинник інноваційного розвитку сільського господарства

Сучасні дослідження інноваційного зростання малого та середнього бізнесу свідчать про актуальність цього напрямку в умовах постійних змін на ринку та зростаючих вимог до конкурентоспроможності. Значна кількість робіт присвячена питанням управління інноваційною діяльністю та ризиками, які супроводжують впровадження інновацій у малий та середній бізнес [40,41].

В умовах сучасної глобальної економіки інноваційний розвиток став ключовим фактором успіху для малого та середнього бізнесу. Інноваційні стратегії, які забезпечують адаптацію до змін ринку та технологій, дозволяють компаніям залишатися конкурентоспроможними та сприяти економічному зростанню [42].

- 1) Орієнтація на ринкові потреби та клієнтський підхід.
- 2) Інтеграція цифрових технологій.
- 3) Співпраця та інноваційні екосистеми.
- 4) Інновації, орієнтовані на стале зростання.
- 5) Гнучкі інноваційні стратегії та управління ризиками.
- 6) Фокус на інноваційному менеджменті.
- 7) Фінансове забезпечення інновацій.

Цифрова трансформація відіграє важливу роль у стимулюванні інноваційного зростання МСБ. Використання новітніх технологій, таких як автоматизація, штучний інтелект, великі дані, інтернет речей та хмарні

сервіси, дозволяє підвищити ефективність бізнес-процесів, оптимізувати витрати та розширити доступ до нових ринків. Цифровізація є ключовим елементом, що забезпечує довгострокову конкурентоспроможність малих підприємств у сучасному глобальному середовищі[42].

Економічна ефективність в аграрному секторі визначається вже не так територіальною близькістю до природних ресурсів, як впровадженням в практичну діяльність підприємства інноваційних розробок, своєчасного отримання зовнішньої інформації, продукування інноваційних технологій. Висока рентабельність та стабільність економічного розвитку підприємств аграрної сфери в умовах інтелектуалізації суспільства залежить від використання у процесі виробництва певних інноваційних розробок [43, с. 83].

В сучасних умовах господарювання інноваційний розвиток підприємств аграрної сфери в Україні і на сьогоднішній день залишаються недостатньо розкритими та дослідженими. Зміни в економічному розвитку аграрних підприємств призвели до появи нової моделі розвитку національної економіки, Для сучасної економічної системи характерні принципово нові риси та пріоритети.

З.С. Варналій зазначає, що малий та середній бізнес в економіці виконує низку специфічних соціально-економічних функцій:

- залучення до економічного обороту матеріальних, природних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які “випадають” з поля зору великих компаній.

- поліпшення становища на ринках шляхом забезпечення еластичності їхньої структури, врегулювання попиту, пропозиції і цін.

- вивільнення великих підприємств від виробництва нерентабельної для них дрібносерійної та штучної продукції, яка задовольняє індивідуальний попит, підвищення тим самим ефективності їхньої діяльності.

- забезпечення додаткових робочих місць, подолання прихованого безробіття, надання роботи працівникам, вивільненим в ході реструктуризації великих підприємств[14, с. 89].

Малі та середні підприємства складають близько 90% господарюючих суб'єктів в розвинутих країнах світу і забезпечують функціонування близько 60% робочих місць у економіці цих країн. МСП є домінуючим роботодавцем і в країнах Європейського Союзу, формуючи більше половини національних доходів, відіграючи важливу роль в економіці, підвищуючи її гнучкість і адаптованість, знижуючи ризики виникнення масштабних економічних криз [1; 2]. Мале та середнє підприємництво також виконує важливі соціальні функції – сприяє зниженню безробіття, скорочує соціальні витрати держави. Вагома роль МСП в сучасній економіці актуалізує потребу визначення ролі та місця МСП у підвищенні енергоефективності на засадах сталого розвитку. Шляхи вирішення даної проблеми передбачається формувати на базі аналізу досвіду країн ЄС [25].

Узагальнивши наукову літературу, можна виділити декілька важливих функцій які виконують малі та середні підприємницькі структури.

Рис. 1.1. Функції малого та середнього підприємництва

Розроблено автором

В умовах глобалізації підприємства аграрного сектору економіки України в цілому орієнтовані на інноваційний шлях розвитку. В країні сформоване певне правове поле для забезпечення інноваційного розвитку підприємництва, а саме: закони України «Про інноваційну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», а також безліч інших нормативно-правових актів. Але, впровадження інновацій в виробничу діяльність, як одного з головних факторів підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного підприємства, не здійснюється системно [4, с. 254].

Використання інновацій, як одного з головних факторів підвищення рівня конкурентоспроможності в країні, здійснюється безсистемно. А, отже, подальший інноваційний розвиток потребує комплексного науково-методологічного та законодавчого врегулювання інноваційних взаємовідносин в аграрному секторі економіки України. Як відмічає Л. М. Щуревич, в умовах глобалізації економіки спостерігається відсутність узгодженості між загальними потребами аграрної галузі та діями наукових установ, що повною мірою є відображенням незбалансованості інноваційної економічної системи [46, с. 103].

Основні тенденції інноваційного розвитку економіки:

- визначення об'єктивних пріоритетів інноваційного розвитку країни;
- покращання інвестиційного клімату, зниження інвестиційних ризиків, широкомасштабне залучення до інвестиційного процесу заощаджень громадян України, поліпшення міжнародного інвестиційного рейтингу й державного стимулювання кредитування інноваційних проектів банками, залучення до цієї справи іноземних інвесторів;
- створення системи прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку України, яка має стати ідейною основою для формування програм соціально-економічного розвитку країни, забезпечити їх інноваційне спрямування; ця система прогнозування має відігравати

вирішальну роль при пошуку найбільш перспективних напрямів розвитку науки і технологій, розробленні й виробництві наукомісткої продукції для забезпечення інноваційного розвитку економіки з урахуванням світових тенденцій і можливостей науково-технологічного потенціалу України;

- формування нормативно-правової бази забезпечення рівноправного входження України в науково-технологічний простір країн Європи та світу;

- здійснення структурної перебудови економіки на наукових засадах;

- створення умов ефективного формування ринку інноваційної продукції;

- створення технологічної та інформаційної інфраструктури для науки й інноваційного підприємництва, залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів до формування сфери обслуговування такої діяльності;

- досягнення високого рівня людського розвитку країни, її інтелектуального потенціалу, який визначався б передусім рівнем освіти громадян, розвитком науки, насиченістю робочої сили кваліфікованими спеціалістами;

- формування системи підготовки і підвищення кваліфікації фахівців з менеджменту інноваційної діяльності [52].

Обґрунтовано, що характер здійснення інноваційних процесів та перспективні напрями в аграрному секторі у значній мірі залежать від державної політики України, а саме від формування нормативно-правових стимулів для підтримки інноваційних розробок і підприємництва у всіх сферах аграрного виробництва. Як відмічають Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. кількість нормативних актів з правового забезпечення інноваційної діяльності в Україні є достатньою, але вони не мають належного підкріплення шляхами, методами їх реалізації та фінансовим забезпеченням з боку держави, нормативно-правові акти пов'язані з законодавчим регулюванням інноваційної діяльності, не узгоджені між собою і визначають загальні, найбільш принципові положення, але не регламентують інноваційну

діяльність як послідовний і логічний процес, який спрямований на прискорення економічного розвитку України [45, с. 42].

Визначено, що для подолання недостатнього рівня інноваційно-технологічної оснащеності підприємств аграрного сектора необхідно здійснити певні зміни, які, у першу чергу, мають стосуватися: – інституційно-правового забезпечення стосовно впровадження інноваційних методів ведення сільського господарства; – інтелектуального потенціалу аграрної сфери та активізації розвитку аграрної науки; – вдосконалення організаційно-економічного механізму технологічної безпеки аграрного сектора; – підвищення кваліфікації працівників аграрного сектора та покращення рівня їх підготовки; – створення державної фінансової підтримки підприємств аграрного сектора, зайнятих впровадженням інноваційної діяльності; – реалізації відповідних стратегій і програм розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі; – залучення інвесторів для впровадження науково-технічних досягнень у виробничу діяльність підприємств; – розробки та впровадження в практику господарювання дієвих механізмів стимулювання інновацій в агропродольчій сфері; – підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції в контексті еко- та біорозвитку тощо [47, с. 87].

До основних переваг малих і середніх підприємств, що підтвержені практикою господарської діяльності всіх країн з ринковою економікою, відносяться наступні: гнучкість і маневреність в ухваленні управлінських рішень, відсутність інерційності в адаптації до технологічних і ринкових умов функціонування, підвищена сприйнятливість до нових, оригінальних інновацій і технологій, порівняно низька капіталомісткість [50, с. 63].

Інноваційне підприємництво є засобом досягнення комерційної мети і основним чинником для безперервного економічного зростання та розвитку. В Україні стан розвитку інноваційного підприємництва формує нормативно-правове забезпечення, сприятливе інвестиційне середовище та економічний стан країни загалом. Питання подальшого розвитку інноваційної

підприємницької діяльності в Україні ускладнюється новим етапом розвитку інноваційної підприємницької діяльності. Економічний розвиток та економічне зростання країни в подальшій перспективі формується під впливом її здатності та відповідності адаптуватися до нових технічних та технологічних досягнень та підтримки розвитку інноваційної сфери [48, с. 110].

Висновки до розділу 1.

Узагальнивши праці вітчизняних та зарубіжних вчених, можна зробити висновок, що поняття «підприємництво» це самостійна ініціативна діяльність яка спрямована на отримання прибутку.

Аналіз законодавчих та нормативних актів свідчить, що в нашій державі сформувалися всі організаційно-правові аспекти для сталого розвитку підприємництва, хоча потребують вирішення і питання щодо політики держави в податковій сфері, доступних програм підтримки малого та середнього підприємництва.

Дослідженнями встановлено, що малі та середні підприємницькі структури є більш маневреними ніж великі підприємства та швидше реагують на внутрішні та зовнішні чинники і вони можуть відігравати роль новаторів в сільському господарстві.

РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

2.1. Роль та місце малого і середнього підприємництва в економіці країни

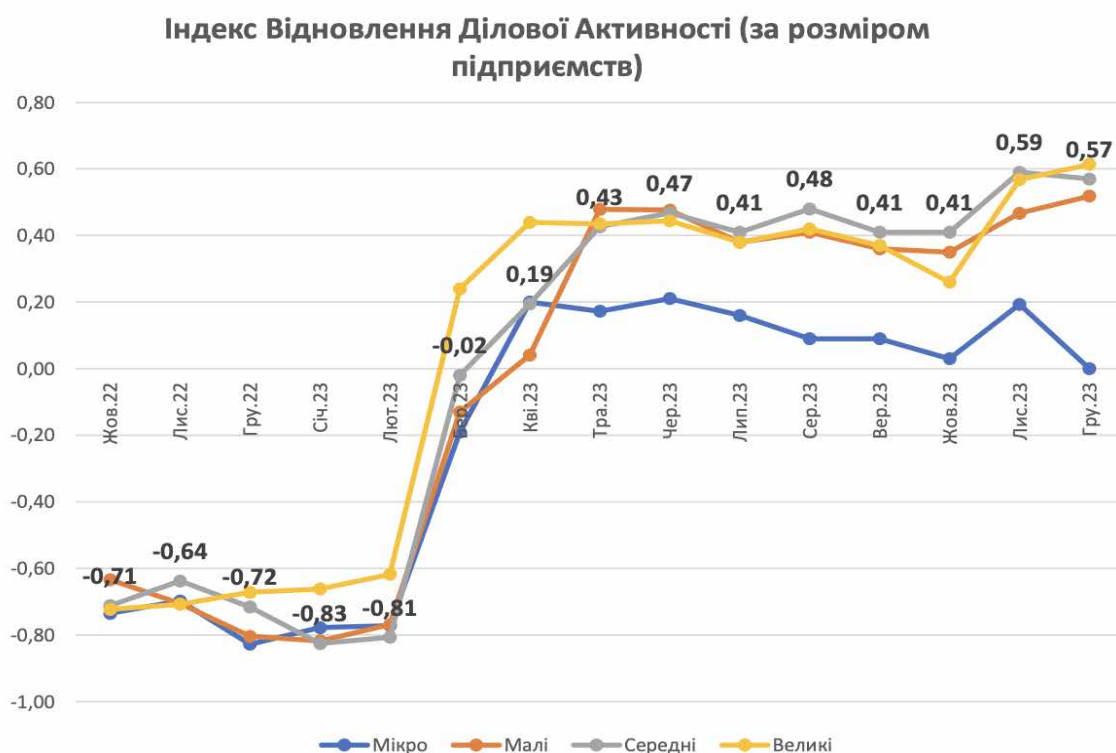
Продуктивна робота малих підприємств є джерелом поповнення бюджетів всіх рівнів і створення ВВП. Динамізм і результативність розвитку малих підприємств є підставою для того, щоб замінити розповсюджену в малому бізнесі стратегію виживання на стратегію забезпечення фінансової рівноваги в довгостроковому періоді [28].

Малі та середні підприємства є одним з головних драйверів економіки України. В 2023 році МСП становили понад 99% від загальної кількості підприємств в Україні та забезпечували зайнятість понад 81% зайнятого населення країни. Водночас, відносна частка МСП у загальному обороті становила 65,71%, що свідчить про важливу роль МСП у формуванні валового внутрішнього продукту України.

Статистичні дані стосовно розвинених країн світу підтверджують теоретичні висновки про переважання сімейних форм малого бізнесу в сільському господарстві. Так, в ЄС і Канаді майже 99% господарств належать до малих форм, з яких майже 98% — сімейні; в Австралії майже 99,6% ферм спираються на сімейну форму власності і 20% на таку ж організацію виробництва; в США до сімейного сектору віднесено 98% від загальної кількості ферм, а на частку малого бізнесу припадає 90,5% усієї сукупної виручки [55].

Згідно з дослідженням ІЕД [31], середній бізнес показує кращі темпи економічного відновлення порівняно з підприємствами інших розмірів. Найвище значення Індексу відновлення ділової активності середні підприємства мали у липні-листопаді 2023 року, середній бізнес разом з великим демонструє кращі темпи зростання виробничих показників – обсягів

виробництва, продажів, нових замовлень, експорту. Він випереджає великий бізнес за рівнем завантаження виробничих потужностей.

Рис. 2.1. Індеси відновлення ділової активності за розміром підприємств

Джерело: [31]

За даними на жовтень 2023 року, середні компанії мають найвищий Індекс відновлення ділової активності – 0,41. Для порівняння: відповідний індекс для малих підприємств становить 0,35, для великих – 0,26, а для мікропідприємств – 0,03.

Вітчизняний уряд розглядає малий та середній бізнес, а також індивідуальне підприємництво лише як один із шляхів поповнення державної казни. Проте слід зазначити, що малий та середній бізнес виконують низку важливих економічних і соціальних функцій, найважливішими з них є такі [20, с. 126; 3, с. 250; 8, с. 305]:

✓ вирішення проблеми зайнятості населення: збільшення кількості суб'єктів господарювання призводить до створення нових робочих місць (реєстрація громадян фізичними особами підприємцями тощо);

✓ надання гнучкості та адаптивності ринку. Суб'єкти господарювання малого та середнього бізнесу швидше та оперативніше контактують із споживачами, краще реагують на потреби ринку, якісніше обслуговують споживачів;

✓ формування конкурентного середовища в умовах ринкової економіки, що стимулює виробництво товарів, послуг та робіт, які будуть затребувані на ринку, створення конкуренції монополістам;

✓ здійснюють структурну перебудову економіки, мають свободу ринкового вибору;

✓ у більшості випадків задають темп економічного зростання економіки, генеруючи та реалізуючи інноваційні ідеї (комерційні, технічні, маркетингові, соціальні та інші), випускають новітні товари та послуги, що матимуть значну частку наукоємності;

✓ формування середнього класу, що дає змогу розвивати громадянське суспільство в державі, послабити тенденції щодо соціальної нерівності, зменшити соціальну напругу, прискорити процеси демократизації ринкових відносин.

Таблиця 2.1.

Динаміка кількості зайнятих працівників у середніх та малих підприємницьких структурах в сільському господарстві, од

Розмір	2021р.	2022р.	2023р.	2024р.	2024р у % до 2021р.
Середні	2126,4	2101,1	1675,0	1472,0	69,2
Малі	47276,1	45604,1	31136,1	39376,1	83,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Аналізуючи динаміку кількості зайнятих працівників у підприємницькій діяльності в порівнянні з загальною кількістю підприємств видно, що більше 90% зайнятих припадає саме на МСП.

Через війну багато компаній зазнали серйозних втрат, припинили свою діяльність або перемістили підприємства в інші регіони країни, скориставшись можливістю релокації. Це призвело до значного зменшення

обсягів виробництва та збуту, що, своєю чергою, вплинуло на економіку країни загалом. Дестабілізація сектора малого та середнього бізнесу і зниження його ділової активності негативно позначилися на рівні зайнятості, стали чинниками зростання безробіття

За оперативними даними Мінагрополітики, на 29 листопада 2024 р. аграрії зібрали 73,6 млн т сільгосппродукції нового врожаю з площі 19,5 млн га [1]. Загалом зібрано майже 53,9 млн т зернових, 19,7 млн т олійних та 12,1 млн т цукрового буряку. Зокрема, повністю обмолотили пшеницю, намолочено 22,4 млн т з площі 4,9 млн га, ячменю намолочено 5,6 млн т із площі 1,4 млн га, гороху – 469 тис. т з площі 212,3 тис. га, ріпаку – 3,5 млн т насіння з площі 1,2 млн га. Крім того, аграрії зібрали 24,2 млн т кукурудзи, 161,3 тис. т проса, 131,7 тис. т гречки. Врожай соняшнику становив 10,2 млн т з площі 4,9 млн га, а сої – 6 млн т з площі 2,6 млн га. За валовим збором зернових у лідерах перебувають сільгосптовар виробники Одещини (4,6 млн т), Чернігівщини (4,5 млн т), Полтавщини (4,2 млн т) [37].

Рис. 2.2. Динаміка основних показників розвитку малих та середніх суб'єктів господарювання

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Як показують дослідження кількість суб'єктів господарювання в динаміці зменшилася на 4 %, або на 59,4 тис одиниць. Слід відмітити, що після 2022 року стрімко знижується показник зайнятості працівників та обсяг реалізованої продукції. В порівнянні до 2022 року вони знизилися відповідно на 28 та 8%. Також хочеться відмітити і те що з 2023 року спостерігається зростання згаданих показників.

Слід Відмітити, що МСП Польщі зосереджені в економічних сферах із низькими вимогами до капіталу: 43% підприємств функціонує у секторі торгівлі та ремонту, а також у сфері нерухомості, ділових та освітніх послуг Крім того, середньорічні показники відкриття та закриття малих та середніх підприємств є досить високими, близько 8–9% МСП щорічно припиняють свою діяльність, тоді як приблизно 9–10% реєструють МСП, що приводить до середнього темпу зростання сектору приблизно на 2% [26, с. 7].

У порівнянні з країнами ЄС, Україна має меншу частку середніх підприємств, які зазвичай мають великі обороти та забезпечують значну зайнятість. Більшість українських підприємств належать до категорії маленьких та мікропідприємств, що може вказувати на наявність проблем з розвитком середнього та великого бізнесу. Незважаючи на те, що фізичні особи-підприємці і МСП складають більшість підприємств в Україні, їх оборот та зайнятість є значно нижчими порівняно зі значеннями в Європейському Союзі. Більшість підприємств в Україні є маленькими та мікро-підприємствами, які мають обмежений оборот та зайнятість [29].

Розвиток малого та середнього бізнесу має ряд переваг. Першочергово, МСП мають більшу гнучкість та можуть швидше реагувати на зміни на ринку, більш активні в інноваціях і впровадженні нових технологій.

Малі та середні підприємства часто більш інтегровані в місцеву спільноту та можуть сприяти регіональному розвитку шляхом створення робочих місць, підтримки місцевих постачальників та розвитку інфраструктури.

З великою кількістю малих та середніх підприємств може збільшитися різноманіття бізнес-ідей та продуктів на ринку, що сприяє підвищенню конкуренції.

Малі та середні підприємства можуть бути менше залежними від зовнішніх інвесторів чи корпоративних гігантів, що сприяє збереженню більшої ступені незалежності та автономії.

Однак, малі та середні підприємства часто мають обмежені фінансові та людські ресурси, що може ускладнювати їх розвиток та конкурентоспроможність. В той час як великі підприємства можуть мати переваги від економії масштабу [30].

Саме для цього уряд [34] розробив стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року, яку схвалено розпорядженням КМУ від 30.08.2024 № 821, яким також затверджено Операційний план заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії МСП (далі – Операційний план).

Мета Стратегії МСП полягає у трансформації державної політики для забезпечення системної підтримки та розвитку МСП, усунення перешкод із боку держави, створення умов для сталого та інноваційного розвитку МСП.

Стратегія МСП містить чотири стратегічні цілі:

- відновлення та полегшення процесу ведення бізнесу (полегшення доступу до капіталу та ресурсів, сприятливе регуляторне середовище та дерегуляція);

- сприяння інноваційному розвитку, цифровій трансформації та “зеленому переходу”;

- розвиток людського капіталу та культури підприємництва (включно з реінтеграцією та залученням нових кадрів, підтримкою культури підприємництва, відповідальне та інклюзивне підприємництво);

- посилення конкурентоспроможності та збільшення експорту (підтримка експорту та євроінтеграції).

2.2. Тенденції розвитку малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі

Проблеми та перспективи розвитку підприємств малого і середнього бізнесу перебувають у полі досліджень провідних вчених, економістів, аналітиків перманентно. Це обумовлено самими потребами як економіки, так і науки, оскільки будь які зрушення у динаміці функціонування МСП миттєво позначаються на результатах сталого розвитку, структурних змінах в економіці, безпеці держави [32, с. 84] і, зрештою, на загальній соціально-економічній ситуації в країні загалом.

За темпами розвитку малого та середнього бізнесу Україна відстає від провідних країн світу, які надають суттєву підтримку та стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, що створює умови для інноваційного розвитку підприємств, покращення якості та конкурентоспроможності продукції (послуг), підвищення соціальних стандартів життя населення. Так, за оцінками GEDI-2016 (Глобальний індекс підприємництва і розвитку (The Global Entrepreneurship & Development Index (GEDI)), Україна посідає 63-є місце серед 132 країн світу та 34-е місце в європейському регіоні [16].

За даними [32] Український малий та середній бізнес із оптимізмом дивиться на можливість воєнної перемоги України, натомість вказує на погіршення умов для ведення бізнесу.

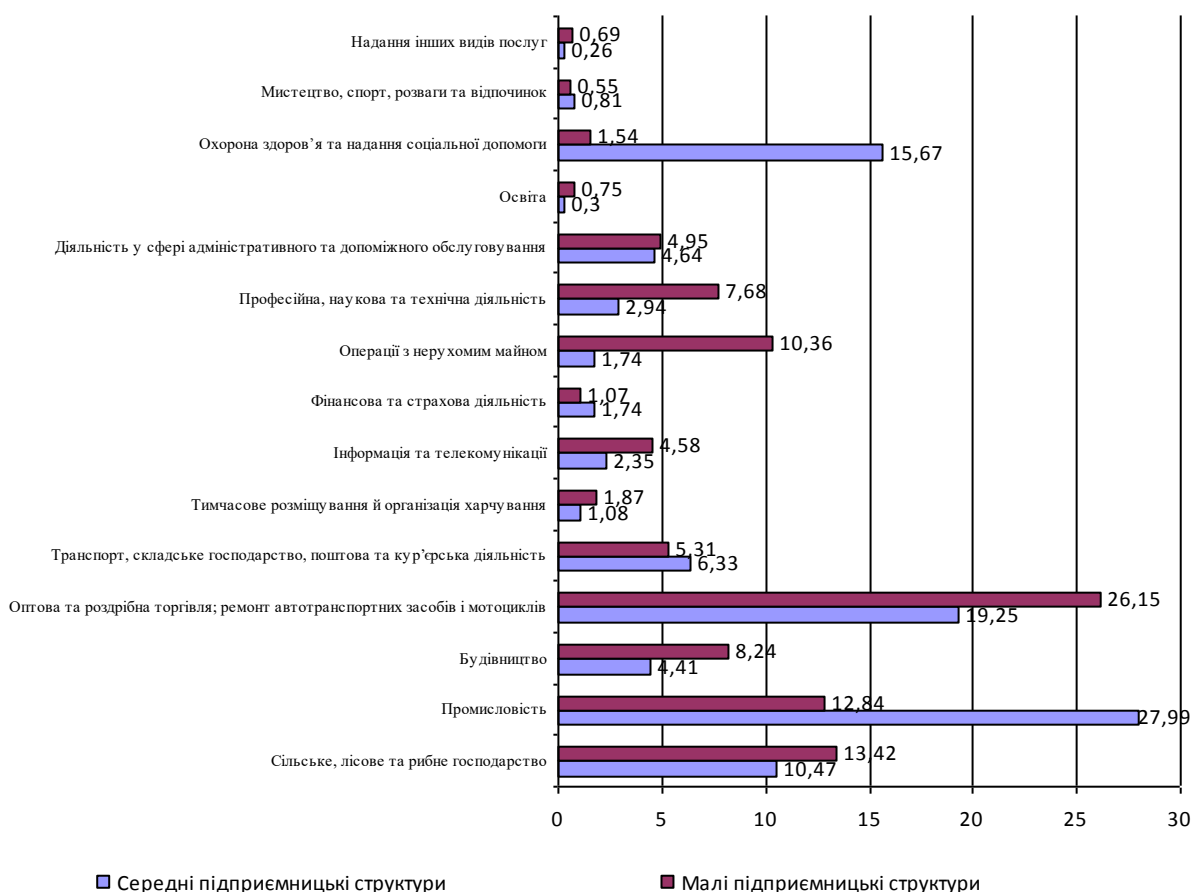
Показник Ukrainian Business Index залишається на низькому рівні (34.0 зі 100), що свідчить про те, що бізнес не бачить перспектив покращення економічної ситуації і ділового середовища в найближчі місяці.

Також погіршується ситуація з робочими місцями. Очікування бізнесу від результатів діяльності в 2023 році +2% до доходів 2022 року. На це впливає також не прогнозованість розвитку ситуації і дій держави, фактична відсутність доступу до фінансового ресурсу для поповнення обігових коштів і реалізації проєктів із розвитку [32].

Середньозважений очікуваний показник оборотів бізнесу у 2023 проти 2022 року знизився з +10,3% (оцінка, отримана в лютому 2023 року) до 1,8%. Водночас третина (34,7%) бізнесів очікує на зростання оборотів у поточному році.

Не бачать перспектив 22,4% підприємств (вказали, що бізнес не працюватиме або буде працювати на рівні до 50% від оборотів попереднього року).

Вибір економічної діяльності передбачає визначення основного та додаткових кодів видів економічної діяльності (КВЕД) для реєстрації бізнесу. Для цього потрібно визначити основну сферу діяльності, знайти відповідний код у Державному класифікаторі КВЕД ДК 009:2010, а також врахувати систему оподаткування та наявність необхідних ліцензій.

Рис. 2.3. Розподіл малих та середніх підприємницьких структур за видами економічної діяльності в 2024р

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Як показують дослідження (Рис. 2.3) найбільше підприємницьких структур малого та середнього розміру функціонує в промисловості та оптовій та роздрібній торгівлі. Це насамперед пов'язано з швидкою окупністю витрат.

Вибір економічної діяльності для малого та середнього бізнесу залежить від аналізу ринку, оцінки ресурсів, урахування конкуренції та специфіки діяльності, такої як торгівля, послуги чи виробництво. Важливо визначити відповідність обраної сфери інтересам та можливостям, а також потенційну рентабельність, враховуючи сучасні тенденції та потреби споживачів.

Малі та середні підприємницькі структури є основною складовою економіки держави. Малі та середні підприємства, а також фізичні особи-підприємці (ФОП) виконують соціальну функцію, а саме – створення робочих місць для населення та професійне навчання. Малий бізнес – мобільний, швидко реагує на потреби і зміни ринку, є прибутковим, пропонує унікальні товари та послуги.

Малий та середній бізнес, індивідуальне підприємництво – це створення нових робочих місць, а також альтернатива найманій праці. Розвиток малого і середнього бізнесу є дуже важливим для формування середнього класу суспільства [19, с. 848]

Малі та середні підприємства (МСП) є ключовим сегментом ринкової економіки. Вони забезпечують економічну стабільність країни, наповнюють бюджети, створюють робочі місця, насичують ринок товарами та послугами, формують конкурентне середовище. МСП демонструють мобільність в умовах швидкої динаміки суспільних процесів, адаптуються до змін ринку, впроваджують новітні технології.

Малі та середні форми в аграрному секторі — це фермерські господарства та інші сільськогосподарські підприємства, що класифікуються за кількістю працівників та обсягом річного доходу. Малі підприємства мають до 50 працівників і річний дохід до €500 000 (або 500 000 одиниць

іншої валюти, відповідно до місцевого законодавства). Середні підприємства мають більшу кількість працівників і дохід, ніж малі, але менше, ніж великі компанії.

До основних проблем розвитку суб'єктів середнього та малого бізнесу як базису економічного розвитку держави доцільно віднести наступні:

- обмеженість можливостей для експорту продукції (товарів, робіт, послуг);
- недостатній рівень кваліфікації сучасних менеджерів;
- низький рівень інноваційного розвитку;
- відсутність можливостей для сталої співпраці з дослідницькими центрами та науковими установами;
- низький рівень ефективності бізнесу;
- відсутність дієвої системи державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу;
- обмеженість доступу до джерел фінансування, викликана низьким рівнем зацікавленості вітчизняних та іноземних інвесторів у фінансуванні українських підприємств;
- відсутність стимулів для зростання бізнесу;
- недостатність знань і навичок ведення сучасного бізнесу;
- поширення фіктивного підприємництва задля оптимізації оподаткування;
- відсутність дієвого механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого підприємництва;
- недосконалість податкової системи;
- відсутність ефективного нормативно-правового забезпечення, дієвих державних проектів та програм розвитку малого та середнього бізнесу;
- недосконалість системи обліку та статистичної звітності малого підприємництва, обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення з боку державних органів тощо [17].

Показники діяльності МСП (Малого та середнього підприємства) включають: фінансові показники (виручка, прибуток), показники, що характеризують діяльність (кількість суб'єктів, реалізація продукції, зайнятість, секторальний розподіл), та показники ефективності (продуктивність, якість, задоволеність клієнтів), які використовуються для аналізу та планування роботи. Також існують критерії для класифікації підприємств (наприклад, за чистим доходом, кількістю працівників та вартістю активів).

В Україні почав відновлюватися споживчий ринок, а переробники молока й далі інвестують у виробництво та модернізують потужності, але водночас мають низку проблем, найбільша з яких – нестача молокосиrowини [12]. Хоча виробництво на молочнотоварних фермах збільшується, це не встигає компенсувати скорочення надоїв у господарствах населення. У січні – жовтні 2024 р. на молочнотоварних фермах виробили 2 млн 462,4 тис. т молока, що на 5 % більше, ніж за аналогічний період 2023 р. Найбільший приріст виробництва молока-сиrowини спостерігаємо в сільськогосподарських підприємствах Миколаївської (+14 %), Тернопільської (+12 %), Рівненської (+9 %), Хмельницької (+8 %) та Житомирської (+8 %) областей. Натомість у господарствах населення виробництво молока-сиrowини стрімко скорочувалося. Обсяги надоїв у господарствах населення в січні – жовтні 2024 р. склали 3 млн 686,5 тис. т молока-сиrowини, що на 8 % менше порівняно з тогорічним періодом [13]. Загалом, за попередніми даними Мінагрополітики, в січні – жовтні 2024 р. господарства всіх категорій виробили 6 млн 148,9 тис. т молока, що на 3 % менше проти тогорічного періоду [37].

Рис. 2.4. Динаміка розподілу кількості діючих середніх та малих підприємницьких структур в сільському господарстві

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Дослідження щодо розподілу підприємницьких структур на великі та малі показує, що переважна більшість 96% належить малим підприємницьким структурам, це свідчить про перспективність тенденції розвитку в Україні оскільки саме малі підприємницькі структури в перспективі перетворюються на середні та великі.

Головна умова успішного розвитку малого бізнесу на селі — це бажання населення займатися власною справою. Як свідчать результати опитувань, проведені автором у Київській, Кіровоградській, Вінницькій та Хмельницькій областях (1230 респондентів), серед активної частини населення у віці від 25 до 60 років 22,9% опитаних вважають розвиток малого підприємництва на селі перспективним; ще 36,2 % готові займатися малим бізнесом; водночас 19,1% опитаних оцінили мале підприємництво як безперспективний вид діяльності, а у 21,8 % думка щодо цих бізнес-проектів поки що не сформувалися. Таким чином, можна вважати, що за певних умов

близько 60 % респондентів можливо реально залучити до створення власного бізнесу, який забезпечить створення додаткових робочих місць [53].

Таблиця 2.2.

Розподіл кількості працівників, які зайняті на середніх та малих підприємствах України, за окремими видами економічної діяльності в 2024 р.

Види економічної діяльності	Середні		Малі	
	<i>тис. осіб</i>	<i>% до заг. кількості найманих працівників відповідного виду діяльності</i>	<i>тис. осіб</i>	<i>% до заг. кількості найманих працівників відповідного виду діяльності</i>
Сільське, лісове та рибне господарство	231,5	53,3	168,7	38,8
Промисловість	840,7	50,3	261,1	15,6
Будівництво	90,4	40,2	125	55,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	313,9	32,6	312,9	32,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	167,4	27,4	89,4	14,6
Усього:	2581,4	48,4	1383,7	25,9

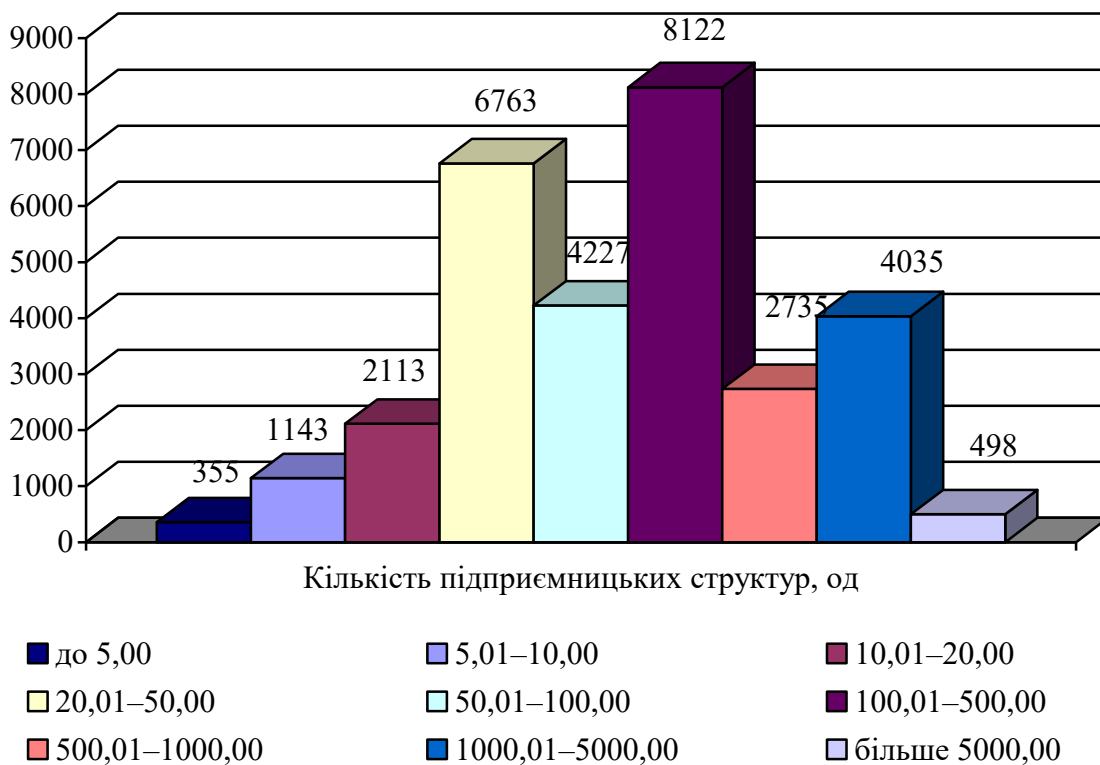
Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Як показують дані, сільське господарство є важливою галуззю яка впливає на соціальний розвиток. Так, в малих та середніх підприємницьких структурах саме в цьому секторі економіки зайнято близько 80-85% працівників які зайняті в сільськогосподарському виробництві в цілому. Саме тому підтримка та розвиток малих та середніх підприємницьких буде позитивно впливати на соціальну сферу.

2.3. Сучасний стан розвитку малого та середнього підприємництва в аграрному секторі

Сучасний стан розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки України є темою, що набуває все більшої актуальності у контексті

сталого розвитку сільських територій та забезпечення продовольчої безпеки держави. Динамічні процеси глобалізації, інтеграція України до світового господарського простору, а також виклики, спричинені військовою агресією РФ, вимагають ґрунтовного наукового дослідження цієї проблематики [56].

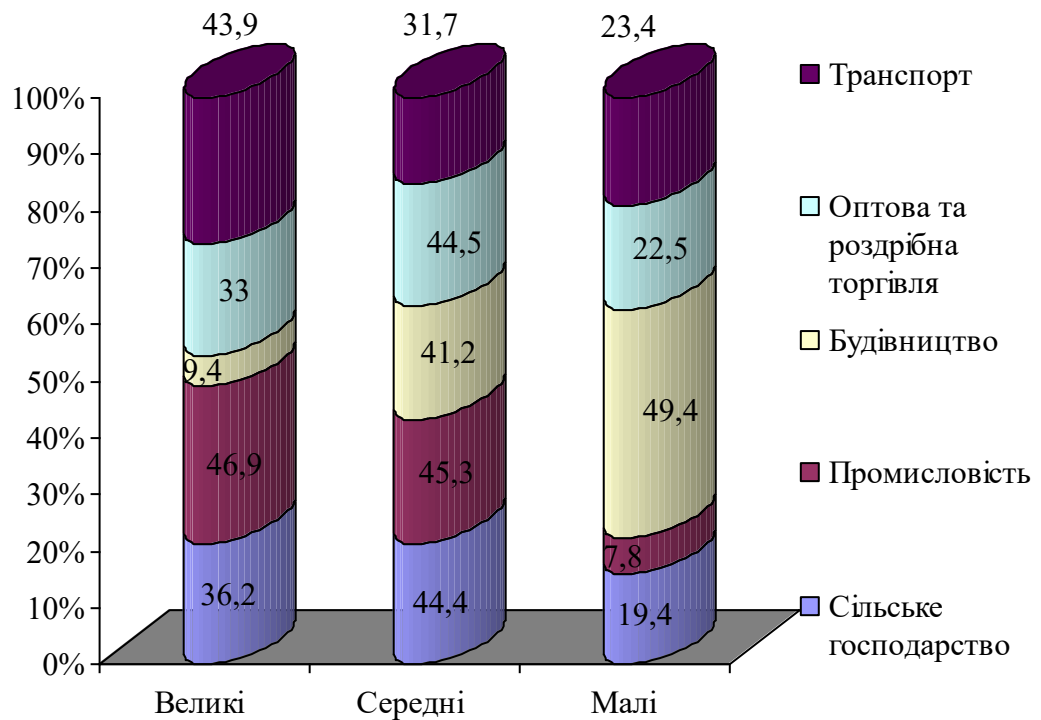

Рис. 2.5. Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні у 2024

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Малі та середні підприємства є важливим чинником соціальної стабільності в Україні, адже вони забезпечують зайнятість та доходи значного числа громадян. Вони формують значну частину доходів місцевих бюджетів. При цьому вони не так залежні від кон'юнктури зовнішніх ринків, а також гнучкі та швидко адаптуються до нових умов.

Дослідження структури реалізованої продукції малими та середніми підприємствами, показало, що їх питома вага у загальному виробництві складає більше 19%. Такий показник свідчить про те, що ці підприємницькі структури мають значний потенціал.

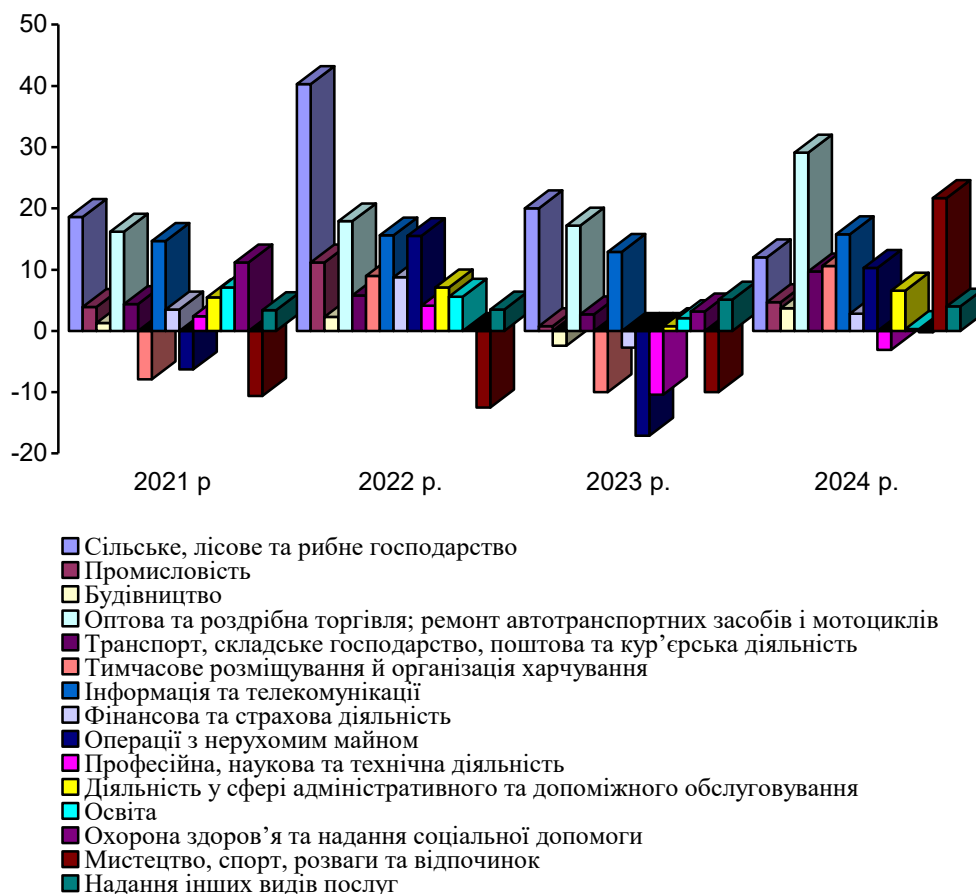
Рис. 2.6. Структура реалізованої продукції за окремими видами економічної діяльності суб'єктами великих, середніх, малих підприємств у 2024 р.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Ми підтримуємо думку вітчизняних науковців І. О. Федуняк та І. С. Гурська, про те, що надмірна фрагментація агровиробництва, коли лівова частка земельних ресурсів консолідована великими сільськогосподарськими підприємствами, обмежує потенціал малих фермерських господарств та домогосподарств, оскільки ускладнює їх доступ до ринків збуту. Відтак важливим напрямом посилення організаційно-економічної життєздатності дрібних аграрних виробників є розвиток кооперації та агропромислової інтеграції [57, с. 10–11].

При оцінці економічної ефективності і стійкості малого і середнього бізнесу у сільськогосподарському виробництві необхідно комплексно підходити до системи показників, які повинні об'єктивно відображати їх рівень і взаємозв'язок. Зрозуміло, що більш високі показники ефективності і результативності господарської діяльності забезпечують стійкість і запас

фінансової міцності підприємств. Чим вищий прибуток забезпечують суб'єкти аграрного бізнесу, тим менш вразливими вони є до негативного впливу конкуренції, цін, інфляції і кризових процесів в цілому.

Рис. 2.7. Динаміка рівня рентабельності операційної діяльності малих та середніх підприємницьких структур за видами економічної діяльності

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства коливається у довоєнний період від 48% у 2024 р. до 15 % у середньому рентабельність операційної діяльності становила 38%. При цьому у великих підприємствах рівень рентабельності був 46,3 %, що вище середнього показника, у середніх - 37,3 %, у малих підприємствах - 41,4 %. Найбільш рентабельною з точки зору підприємництва є галузь освіти, оскільки вона не потребує значних

капіталовкладень, а підприємці можуть надавати наприклад послуги онлайн курсів, тренінгів та ін.

Висновки до розділу 2.

Дослідженнями встановлено, що малі та середні підприємницькі структури займають досить вагоме місце в економіці країни. Вони є найбільш чисельними серед усіх підприємницьких структур. Малі та середні підприємницькі структури забезпечують грошові надходження до місцевих бюджетів, сприяють розвитку місцевої інфраструктури та забезпечують вирішення частини соціальних проблем. В сільському господарстві в малих та середніх підприємницьких структурах зайнято близько половини сільського населення. Питома вага аналізованих структур у виробництві сільськогосподарської продукції складає більше 35%.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

3.1. Удосконалення логістичних процесів для забезпечення сталого розвитку підприємницьких структур в аграрному секторі

До найпоширеніших проблем малих та середніх підприємницьких структур на сьогодні належить:

- збій логістичних ланцюжків;
- порушення усталеної співпраці між підприємствами у процесі виготовлення товарів і послуг;
- порушення традиційних зв'язків між підприємцями та постачальниками;
- проблеми щодо транспортування товарів всередині країни та ввезення товарів з-за кордону.

Для подолання зазначених проблем доцільно застосовувати логістику. Застосування логістичного підходу в агропромисловому дозволить вирішити безліч питань, зокрема доцільно виділити логістичні системи на макрорівні: виробники продукції, складське господарство, переробні підприємства та споживачі об'єднуються в єдину систему, обсяги витрат підприємства [67, с. 65]. Це дозволить отримати позитивні результати для кожного з її елементів:

- виготовляти продукцію, орієнтовану на ринок;
- зменшити втрати в зв'язку з несвоєчасним збором та недотриманням умов зберігання врожаю;
- реалізовувати продукцію по ринкових цінах;
- забезпечити певну стабільність запасів продовольства;
- виробникам отримувати вищі доходи за рахунок зниження витрат, розширення діяльності та ринкових змін;
- споживачам – купувати якісну продукцію від вітчизняного виробника протягом значно довшого періоду.

Особливості логістики в агропромисловому комплексі, що обумовлені умовами її функціонування:

виробники сільськогосподарської продукції часто віддалені від шляхів сполучення та територіально розкидані;

обсяги споживання матеріально-технічних ресурсів сильно залежні від природних факторів та сезонності виробництва;

обсяги виробництва сільськогосподарських підприємств визначаються наявністю ринків збуту, переробних потужностей, баз зберігання сировини і кінцевої продукції;

розвиток міжрегіональних і міжнародних зв'язків з постачання сільгосппродукції [68].

Розвиток логістичних підходів при організації збуту сільськогосподарської продукції, виробленої малими та середніми формами господарювання в сфері аграрного бізнесу, відкриває можливості покращення обслуговування споживачів. Останнім часом виникла необхідність надання їм додаткових послуг, зокрема з доставки товарів у скорочені строки, з поліпшення взаємодії з транспортними організаціями, з виконання складських операцій, задоволення інших запитів, які можна виконати в умовах комплексного логістичного обслуговування [65].

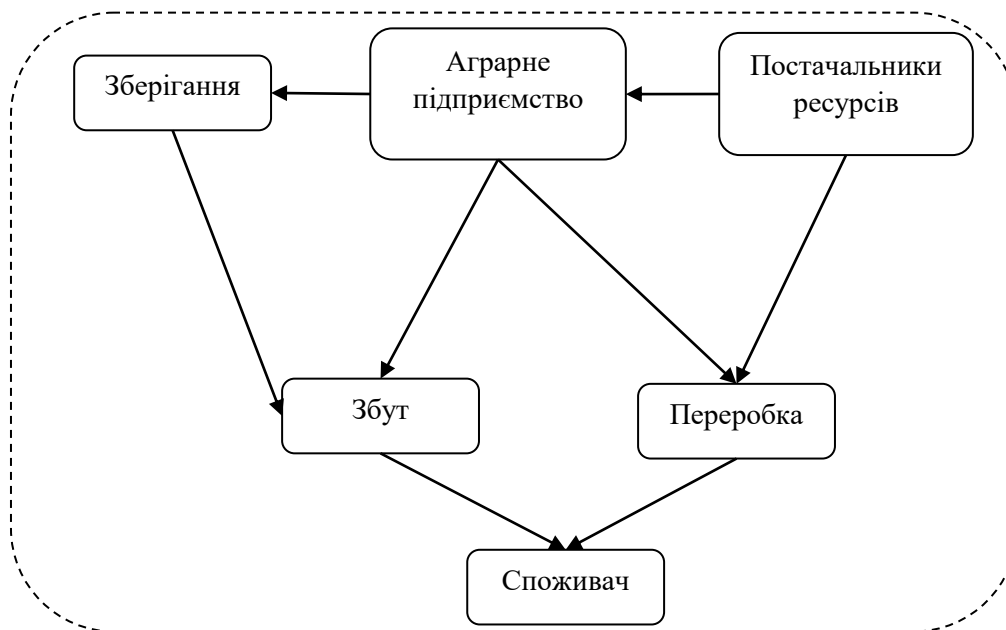
Різні аспекти логістики відновлюються по-різному. З часом бар'єри у внутрішніх перевезеннях пом'якшилися, підприємці здобули досвід ввезення іноземних товарів до України. Економічні зв'язки, які вибудовувалися протягом років незалежності, поступово відновлюються [12].

Аналіз світового та вітчизняного досвіду свідчить, що малим формам господарювання в аграрному секторі як кінцевим самостійним економічним осередкам суспільства тією чи іншою мірою притаманні всі функціональні галузі логістики — закупівельна, розподільча, транспортна, інформаційна та інші [66].

Модель ланцюга поставок в аграрному підприємстві можна представити трьома ланками: постачальник, аграрне підприємство та споживачі. Між

ними рухаються інформаційний (збір та обробка інформації) та матеріальний (транспортування, складування вантажів тощо) потоки.

Логістична система в сільськогосподарському виробництві включає декілька складових і може мати вигляд представлений на рис.

Рис. 3.1. Основні складові логістичної системи аграрних підприємств

Розроблено автором

Механізм управління логістичною системою підприємства є сукупністю наукових методів та засобів, які впливають на логістичні процеси (що відбуваються в логістичній системі підприємства), регулюють, аналізують та вдосконалюють їх, здійснюють моніторинг, прогнозування, планування та корегування руху логістичних потоків [42].

Основними напрямками удосконалення логістичної системи підприємств будуть виступати принципи системного підходу, що розкриваються, передусім, в інтеграції та чіткій взаємодії всіх елементів логістичної системи. Синтез логістичної системи із використанням системного підходу повинен бути представлений у вигляді етапів, виконання яких дозволить провести цю процедуру послідовно і своєчасно скоректувати

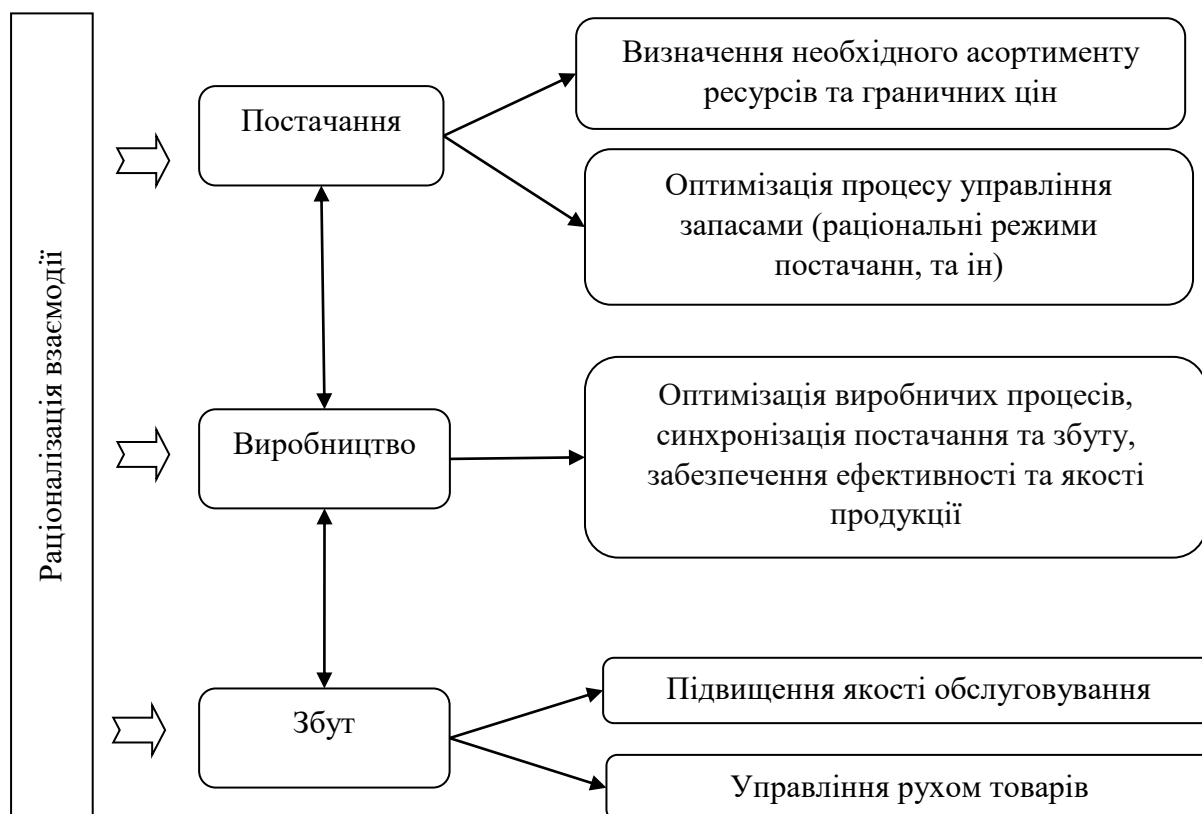
цілі, задачі та моделі прийняття управлінських рішень на кожному етапі синтезу.

Механізм управління логістичною системою суб'єкта господарювання повинен виконувати такі функції: прийняття управлінських рішень на основі інформації, яка стосується реального стану логістичної системи підприємства; регулювання логістичних потоків; здійснення контролю щодо виконання логістичних операцій та функціонування логістичної системи; планування логістичної системи підприємства та оптимізація бізнеспроцесів у ній; раціоналізація транспортної системи; організація складського господарства [73].

Головною метою логістичної системи підприємства є забезпечення наявності необхідних товарів у потрібній кількості й асортименті, встановленої якості, в необхідному місці й у визначений час, у максимально можливому ступені підготовлених до виробничого процесу або особистого споживання при заданому рівні логістичних витрат [74].

Головною метою логістичної системи підприємства є забезпечення наявності необхідних товарів у потрібній кількості й асортименті, встановленої якості, в необхідному місці й у визначений час, у максимально можливому ступені підготовлених до виробничого процесу або особистого споживання при заданому рівні логістичних витрат

Основні стратегії логістики: мінімізація загальних логістичних витрат; поліпшення якості логістичного сервісу; мінімізація інвестицій у логістичну інфраструктуру; логістичний аутсорсинг; логістика на підприємстві, загальні поняття концепції та стратегії.

Рис. 3.2. Основні напрями вдосконалення логістики малих та середніх підприємницьких структур

Розроблено автором

За дослідженнями О. Величка, нині формуються дві основні моделі логістичної організації аграрного бізнесу:

1. Корпоративна – послідовні етапи постачання, підтримки виробництва і розподілу знаходяться у межах одно- чи декілька осібного контролю. Мета – максимізація корпоративних фінансових результатів;

2. Кооперативна – контролюються через демократичне управління та багато осібне рівноправне співволодіння, переважно на безприбутковій основі. Мета – мінімізація логістичних витрат та збільшення прибутків власників (членів) кооперативу [69].

Отже, логістика сільського господарства – це сфера, що охоплює планування, організацію та контроль матеріальних потоків у сільськогосподарських підприємствах та галузі загалом, включаючи постачання ресурсів (насіння, добрива) та дистрибуцію готової продукції.

Основна мета — забезпечити ефективну доставку необхідних товарів до потрібного місця, в потрібний час і з мінімальними витратами, щоб підвищити загальну ефективність роботи.

3.2. Пріоритетні напрями розвитку малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі

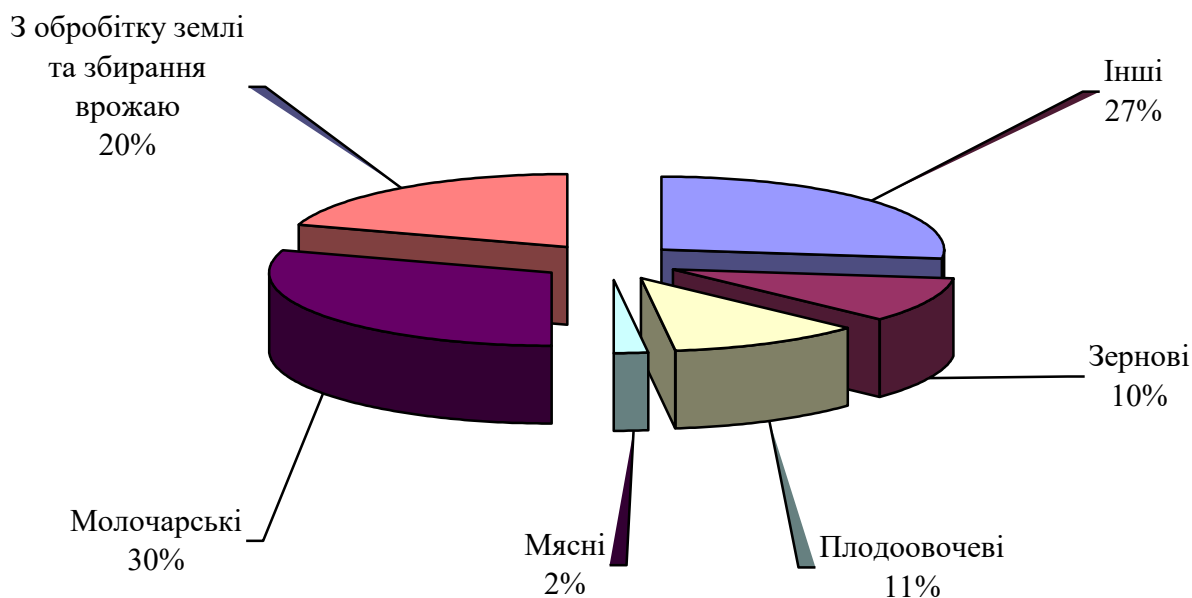
Будь-який вид господарської діяльності не може бути ефективним, якщо не використовувати в повній мірі всі фактори і резерви його раціональної організації. Об'єднуючи свої зусилля на основі механізмів кооперації, корпоратизації, кластеризації суб'єкти господарювання (фізичні і юридичні особи) досягають, як правило, значно кращих результатів діяльності в обсягах виробництва, зниженні витрат на виробництво продукції та її просування на ринку порівняно із самостійним господарюванням. Особливо це стосується аграрної економіки як найбільш ризикованої, залежної від територіально-просторових та кліматичних факторів, найближчої до споживача і т.д [62].

Яворська Т. І. з точки зору рівня ризику характеризує малі і середні підприємства як менш вразливі, порівняно з великими, оскільки середні підприємства основуєть свою діяльність на сільськогосподарських угіддях, а малі виробляють незначні обсяги продукції, реалізують на місцевих ринках. До підприємств середнього ступеня ризикованості автор відносить "...сільськогосподарські підприємства, оскільки їх діяльність залежить від природних умов, основним засобом виробництва є земля, від ефективності використання якої залежить результативність діяльності; найменш ризикові - це малі підприємства, агрофірми, фермерські господарства, оскільки вони невеликі за розміром, випускають незначні обсяги продукції, мають місцеві ринки збуту [2, с. 46—47].

Кооперація та інтеграція малих та середніх підприємств в аграрній сфері – це добровільне об'єднання суб'єктів (наприклад, селян, фермерів,

підприємств) для спільного ведення господарської діяльності, що дозволяє їм досягти більшої ефективності через спільне виробництво, заготівлю, переробку та збут продукції, а також об'єднання ризиків, витрат і доходів. Це створює синергію, яка дає можливість ефективніше задовольняти економічні та соціальні потреби, протидіяти ринковим викликам та розвивати самоврядування.

У структурі кооперативів за видами діяльності теж спостерігається диспропорція – найбільшу частку займають молочарські і кооперативи з обробітку землі та збирання урожаю, у той час, як інші займають незначну частину

Рис. 3.3. Структура сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за напрямами діяльності 2024р

Джерело: складено за даними Державної служби статистики.

Кооперативний рух серед дрібних та середніх товаровиробників – один із дієвих європейських інструментів сталого сільського розвитку. За підрахунками вчених, кооперативи не лише дадуть роботу 5 мільйонам селян, а й зроблять їх продукцію конкурентною, якіснішою та товарною. Це дасть змогу запропонувати споживачеві вітчизняну продукцію за доступними цінами, а селянам – можливість реалізувати свою продукцію та підвищити

якість свого життя. Аналізуючи досвід інших країн, слід зазначити, що кооперація допомогла і Китаю, і Кореї за кілька років подолати бідність і вийти на рівень країн, які найбільш стрімко розвиваються [64]. Як відомо, сільськогосподарська кооперація поділяється на виробничу й обслуговуючу.

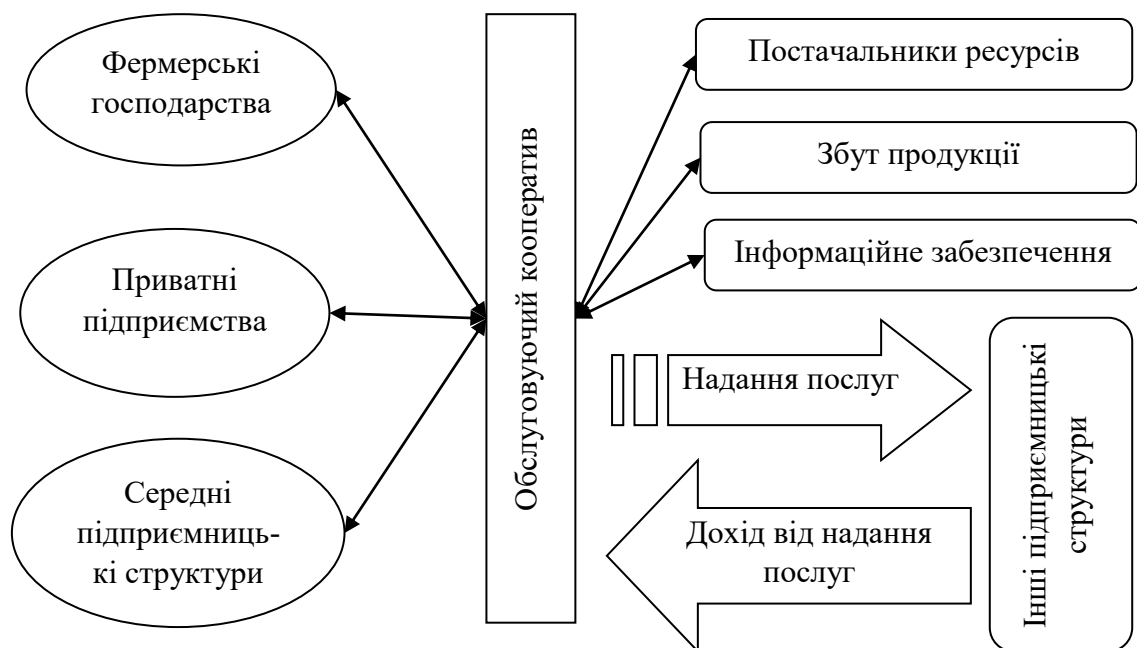
Для отримання сировини завод укладає угоди про закупівлю врожаю з фермерами, які входять до кооперативу Cristanol Union. Отже, завод отримує безперебійне надходження сировини за фіксованими цінами, а фермери позбавлені проблеми пошуку місць збуту і вчасно отримують кошти за вирощену продукцію. Завдяки тому, що завод Cristanol укладає договори з фермерами для постачання сировини, він отримує продукцію за цінами, дещо нижчими ніж ринкові. Так, завод Cristanol купує цукровий буряк за ціною 20-30 євро за тонну, а пшеницю за ціною 130-160 євро за тонну.

Оскільки можливості (ресурсні, менеджерські, лобістські) малих сільськогосподарських виробників зазвичай доволі скромні, їхню потребу в об'єднанні для спільного вирішення існуючих проблем учені та господарники оцінюють як дуже високу. Водночас не всі види інтегрованих структур, що присутні в економічних моделях, спроможні ефективно задовольняти потреби малих агровиробників. Важлива умова – участь в інтегрованих структурах не повинна надмірно притіснити їхню господарську самостійність. Втрата такої не відповідає не тільки бажанням, а й природі малих виробників. Найперспективнішими для малих сільськогосподарських виробників формами інтегрованих структур є обслуговуючі кооперативи, кластерні утворення й громадські об'єднання [76].

Обслуговуюча кооперація – ефективний інструмент для вирішення проблем малих сільськогосподарських виробників. Підтвердженням цієї тези є досвід фермерської кооперації в економічно розвинутих країнах. Зокрема, у країнах ЄС фермерські кооперативи забезпечують виробництво до 60% усієї кінцевої продукції, здійснюючи при цьому до 50% загального обсягу поставок засобів виробництва, виробниче обслуговування засобами, що належать кооперативу, заготівлю, переробку, збут продукції [75, с. 35].

Перспективи розвитку інтегрованих структур залежать від прагнення самих суб'єктів господарювання до їхнього створення. Проблемою є низька соціальна активність сільського населення, пасивність із різних причин представників малого підприємництва в ініціюванні спільних господарських проектів чи приєднанні до них. Тому існує необхідність посилення роз'яснювальної роботи серед фермерів, голів особистих селянських господарств про суть, принципи діяльності різних форм інтегрованих структур, можливості, які вони відкривають для сільськогосподарських виробників. Це завдання лягає на органи виконавчої влади на місцях, громадські об'єднання, створені за участю представників закладів вищої освіти аграрного профілю, дорадчі служби [64].

Модель кооперації сільськогосподарських підприємств передбачає об'єднання фермерів для спільної роботи, яка може включати виробництво, заготівлю, переробку та збут продукції, а також надання послуг.

Рис. 3.4. Модель функціонування обслуговуючого кооперативу за участю малих та середніх підприємницьких структур

Джерело: Розроблено автором

Переваги кооперативу для малого бізнесу включають зменшення витрат (наприклад, завдяки гуртовим закупівлям), доступ до фінансових інструментів (кредити на вигідніших умовах), збільшення ринкових можливостей (через спільну діяльність та вихід на нові ринки), а також зниження ризиків (компенсація невдач одного члена іншими).

Відомо, як важко невеликому фермерському господарству отримати пільгові кредити, якими так пишається уряд. Адже у багатьох фермерів немає кредитної історії, немає досвіду роботи з численними документами, які вимагає банк. При цьому часто-густо фермерам потрібні порівняно невеликі гроші. Один міні-трактор чи навіть мотоблок може надати суттєвий поштовх розвитку дрібного господарства. І навпаки: відсутність грошей може призвести до трагедії.

Отже, для малих та середніх підприємницьких структур можна виділити такі економічні переваги:

Зниження витрат: Гуртівня закупівля товарів, сировини чи послуг дозволяє отримати кращі ціни. Це особливо актуально для малих підприємств, які не можуть самостійно купувати в обсягах, що дають великі знижки.

Доступ до фінансів: Кооператив може забезпечити доступ до кредитування та інших фінансових інструментів на більш вигідних умовах, ніж доступно для одного члена окремо.

Збільшення прибутковості: Завдяки спільній діяльності та розподілу ресурсів, кооператив може підвищити ефективність та продуктивність, що веде до зростання прибутку для його членів.

Вихід на нові ринки: Спільне просування та продаж продукції дозволяє охопити ширше коло покупців та вийти на нові ринки, що було б складно або неможливо зробити окремому малому бізнесу.

3.3. Основні напрями державної підтримки малих та середній підприємств аграрного сектору

Для ефективного розвитку малого підприємництва в Україні необхідно створити механізм ефективної взаємодії між державою та підприємницьким сектором. Його відсутність засвідчується тим, що малі підприємства ще не відіграють вагомій ролі в економіці України. Це проявляється й у тому, що вони не стали одним із важливих засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення нових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами й послугами. Становлення малого бізнесу в Україні – це тривалий процес, який повинен мати певну етапність, виходячи з економічного стану країни, існуючих проблем на макро- та макрорівнях [15, с. 4].

Напрямки щодо покращення розвитку МСП:

- забезпечення легкого доступу до фінансування;
- спрощення бюрократичних процесів;
- підтримка інновацій;
- надання підтримки у сфері освіти та розвитку навичок; забезпечення доступу до нових ринків;
- підтримка стартапів та інноваційних підприємств;
- пропагування підприємництва та підтримка у сфері маркетингу;
- забезпечення стабільності та прозорості у сфері правового регулювання.[3].

Урядова Грантова програма «Власна справа» [34] передбачає:

Підтримка запуску або розвитку бізнесу шляхом надання мікрогрантів.

Розмір мікрогранту визначається за запитом отримувача, але не менше 50 000 грн і не більше:

- до 75 тис. грн – для реєстрації ФОП без зобов'язання створення робочих місць;
- від 75 тис. грн до 150 тис. грн – мінімум 1 робоче місце;

- від 150 тис. грн до 250 тис. грн – мінімум 2 робочих місця.

Молоді люди віком 18-25 років можуть отримати грант до 150 тис. грн, реєструючись як ФОП без вимоги створювати робочі місця.

Для отримувачів, які зареєстровані та провадять/планують провадити підприємницьку діяльність у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській областях збільшується на 100% (від 150 тис. грн до 300 тис. грн і від 250 тис. грн до 500 тис. грн).

Для отримувачів які провадять/планують провадити підприємницьку діяльність у сфері дошкільної освіти, що передбачає організацію освітньої діяльності за типами: ясла, дитячий садок, сімейний (родинний) садок, міні-садок, спеціальний дитячий садок, центр розвитку дитини, та забезпечують надання послуги дошкільної освіти та догляду від восьми годин на день, максимальний розмір мікрогранту становить:

- до 500 тис. грн – за умови створення не менше 2 робочих місць;

- до 1 млн грн – за умови створення не менше 4 робочих місць (ФОП не менше 12 міс. до подання заявки). Мікрогранти до 500 тис. грн фінансуються повністю за рахунок гранту, з можливістю власного дофінансування.

Мікрогранти понад 500 тис. грн і до 1 млн грн надаються при співфінансуванні: до 70 % – мікрогрант, не менше 30 % – власні або залучені кошти.

З початку реалізації програми, станом на 01.08.2025 фактично профінансовано 27 502 мікрогрантів на суму 6,6 млрд грн.

Програма "Гранти для молоді" – компонент програми "Власна справа" для осіб віком від 18 до 25 років. Станом на 01.08.2025 прийнято 427 позитивних рішень про надання грантів для молоді до 25 років по програмі «Власна справа» на суму 61,5 млн грн (видача почалася з жовтня 2024 року).

Для того щоб полегшити ситуацію для малих та середніх аграрних підприємств, можуть бути розглянуті такі заходи: 1. Фінансова підтримка. Державні програми підтримки та кредитування можуть бути розширені для

малих та середніх аграрних підприємств, зокрема шляхом надання субсидій, грантів або доступних кредитів. 2. Розвиток ринків: Зміцнення ринків сільськогосподарської продукції та послуг може допомогти забезпечити стабільний попит на продукцію сільського господарства та підвищити доходність підприємств. 3. Розвиток інфраструктури: Покращення доступу до транспорту, зберігання та обробки сільськогосподарської продукції може знизити витрати та підвищити ефективність виробництва. 4. Підтримка інновацій: Програми підтримки інновацій у сільському господарстві можуть допомогти малим та середнім підприємствам впроваджувати нові технології та підвищувати їх конкурентоспроможність [38].

Дуже гостро на сьогодні стоять не вирішені але важливі проблеми АПК. Так, невідшкодування ПДВ при експорті зернових та олійних культур з України призведе до зменшення валового збору врожаю на 30,3%, зменшення валютних надходжень від експорту на 2,8 млрд. доларів США та звільнення 59,6 тис. працівників. Очевидно, що за відсутності прямої державної підтримки вкрай важливо зберегти діючі податкові стимули для аграріїв в частині спеціального режиму оподаткування виробників, принаймні до 2018 року. Необхідно запровадити автоматичне відшкодування ПДВ при експорті всіх видів аграрної продукції [39].

Розвитку малого та середнього бізнесу в Україні сприяє Фонд розвитку підприємництва (ФРП), мета діяльності якого полягає у забезпеченні фінансової та іншої супровідної підтримки приватних суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва в Україні. Досягнення основної мети ФРП здійснює переважно через операції з українськими банками, небанківськими фінансовими установами та іншими постачальниками фінансових послуг або подібними установами. ФРП працює над тим, щоб зберегти малий та середній бізнес в Україні під час війни. У рамках цієї роботи було запущено програму «Додай енергії твоєму бізнесу». Питання доступу до дешевого фінансування МСБ – це дуже важливе питання, якщо говорити про стабільність нашої країни. Що таке малий та середній бізнес

зараз: це, поперше, робочі місця. Робочі місця – саме те, що дозволяє бюджету України поповнити свій баланс. Офіційно оформлені працівники є платниками податків, і це дозволяє не тільки поповнювати бюджет нашої країни, а й надавати допомогу на лінії фронту. Ось чому вкрай необхідно зосередити свою увагу на підтримці МСБ [61].

Недосконала нормативно-правова база та регуляторна політика. Як зазначають Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць та ін., існуюча система оподаткування, ліцензування та дозвільних процедур створює значні адміністративні бар'єри для започаткування та ведення бізнесу у сільській місцевості [59].

Обмежений доступ до фінансових ресурсів. Дослідження Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» виявило, що відсутність стартового капіталу та обмежений доступ до кредитних ресурсів є однією з найбільших перешкод для розвитку малого підприємництва у сільській місцевості [58, с. 91–92]

Отже, розвиток малих підприємницьких структур на рівні сільських територій буде сприяти вирішенню проблем незбалансованості внутрішніх продовольчих ринків, реалізації експортних можливостей, імпортозаміщення та продовольчої безпеки, або загалом виконанню дорожніх карт, прийнятих урядом, щодо збільшення доходів на душу населення, оскільки діяльність малих суб'єктів ефективно включає в обіг ресурси сільських територій, збільшує рівень зайнятості й самозайнятості населення шляхом відродження народних промислів і ремісництва, нових напрямів аграрного туризму [54].

Висновки до розділу 3.

Узагальнюючи дослідження можна виділити декілька перспективних шляхів розвитку малих та середніх підприємницьких структур в аграрному секторі. Зокрема, удосконалення логістики в основі яких лежить: мінімізація загальних логістичних витрат; поліпшення якості логістичного сервісу; мінімізація інвестицій у логістичну інфраструктуру; логістичний аутсорсинг.

Крім цього, для отримання переваг великих підприємств, для малих та середніх підприємницьких структур перспективним напрямом розвитку є їх кооперація.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Дослідженнями встановлено, що мале та середнє підприємництво є важливою частиною національної економіки, зокрема сільського господарства. Аналіз літературних джерел показав, що в нашій державі сформувалися всі передумови сталого розвитку підприємницьких структур. З метою підвищення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва в Україні необхідно приділити увагу покращенню податкової політики, розвитку логістики та ін. Крім того, необхідно покращувати підприємницьке середовище, спрощення адміністративних процедур та зниження бюрократичних бар'єрів для малих та середніх підприємницьких структур.

2. Встановлено, що малі та середні підприємницькі структури відіграють значну роль у формуванні продовольчої безпеки країни. Так, питома вага цих структур у загальному виробництві сільськогосподарської продукції складає близько 40%. Розвиток таких підприємницьких структур сприяє розвитку місцевої інфраструктури та покращенню соціальної складової шляхом створення додаткових робочих місць. В малих та середніх підприємницьких структурах задіяно 65% працівників сільського господарства.

3. Для підвищення функціонування малих та середніх підприємницьких структур нами було розроблено основних напрямів вдосконалення логістики малих та середніх підприємницьких структур. Впровадження яких не потребує значних капіталовкладень. Для зниження слабких сторін малого та середнього підприємництва перспективним у цьому плані є їх кооперація. Саме кооперація забезпечить їм переваги як у великих підприємницьких структурах. Нами було розроблено модель створення обслуговуючого кооперативу на перспективу.

На перспективу, необхідно розвивати систему підтримки та фінансування МСП, зокрема шляхом надання доступу до кредитних

ресурсів, грантів та інших фінансових інструментів. Роль держави ж має полягати лише в покращенні необхідної інфраструктури та створенні ефективною правовою бази, що б створила простір для розвитку громадських організацій та інших асоціацій, націлених на вирішення проблем розвитку малого бізнесу в Україні. Як показує досвід зарубіжних країн та ЄС зокрема, головним елементом підтримки функціонування МСП є заходи з боку держави, підлаштовані під реальні потреби бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніколюк О.В. Розвиток малого та середнього підприємництва в умовах формування інклюзивної економіки: URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2023/No2/5.pdf>
2. Романська О. Яку підтримку очікують підприємці? <http://platforma-msb.org/yakupidtrymku-ochikuyut-pidpryyemtsi>
3. Рябоволик Т.Ф., Доренська А.О. Розвиток малих та середніх підприємств на регіональному рівні як ключовий чинник підвищення зайнятості населення регіону. Центральнотраїнський науковий вісник. Економічні науки, 2023, вип. 10(43) DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10\(43\).156-169](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10(43).156-169)
4. Варналій З. Мале підприємництво: Основи теорії і практики. / З. Варналій. 4-те вид., К : Знання, КОО, 2008. 302 с.
5. Теоретичні засади розвитку підприємництва / М. М. Ільчук, С. І. Ус, М. І. Дмитрук, О. М. Ільчук // Економіка АПК. 2020. № 3. С. 100-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2020_3_14
6. Квасниця О. Еволюція підходів до трактування сутності підприємництва Економічний аналіз. Випуск 10. Ч.4. 2012 р. 138с.
7. Основи економічної теорії. Ч 3. Підприємництво в ринковій економіці: навч. посіб. / За ред. Ю. В. Ніколенка . К.: НМКВО, 1992. 232 с
8. Варналій, З. С. Малепідприємництво : основитеорії і практики. К.: Т во «Знання », КОО, 2001. - 277 с.
9. Григор'єв С.М. Етапи дослідження та характерні риси підприємництва / С.М. Григор'єв. [Електронний ресурс]. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2002_9/9-7.pdf.
10. Історія економічних учень : підручник. Вид. 3-тє, [перероб. та доп.]. У 2-ух ч. / за ред. В.Д. Базилевича. К. : Вид-во "Знання", 2006. Ч. 1. 453 с.

11. Історія економічних учень : підручник. Вид. 3-тє, [перероб. та доп.]. У 2-ух ч. / за ред. В.Д. Базилевича. К. : Вид-во "Знання", 2006. Ч. 1. 453 с.
12. Варналій З.С. Державна регуляторна політика у сфері малого підприємництва // З.С. Варналій, І.С. Кузнєцова. К.: 2009. 76-81 с.
13. Безугла Л. С.. Державна підтримка малого та середнього бізнесу за допомогою організаційномаркетингових заходів/Л.С. Безугла [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3479>
14. Варналій З.С. Мале підприємництво: Основи теорії і практики: Монографія // З.Варналій,. 3-тє вид., стереотипне. К.: Знання, 2005. 302 с.
15. Максименко Н.Д. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні/Н.Д.Максименко // Вісник НТУ «ХПІ». 2013 №6(980), 128-131 с
16. The Global Entrepreneurship & Development Index powered by GEDI [Electronic research]. Access mode: <http://ifuturo.org/documentacion/GlobalEntrepreneurship-Index-2016.pdf>
17. Обруч Г.В., Іванюта Б.Л., Журавльов. Проблеми і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості № 61, 2018
18. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління" Т. 4, № 1, 2020р. <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.063>
19. Табінський В. А., Телятник В. М., Сімон А. П. (2017). Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. "Молодий вчений". № 3 (43), 848–851
20. Поповенко Н. С., Ганенко О. В. (2012). Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні. ЕКОНОМІКА: реалії часу. № 1 (2), 126–132.
21. Правове регулювання господарської діяльності малих та середніх підприємств : монографія / Д. С. Коритін ; Нац. акад. прав. наук України ;

НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 240 с

22. Правове регулювання підприємницької діяльності: навчальний посібник / Л. В. Хомко, Х. Ю. Кульгавець. Львів: ЛьВДУВС, 2016. 424 с.

23. Господарсько-правове забезпечення малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / А. М. Омаров // Економічна теорія та право. - 2016. - № 1. - С. 159-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2016_1_16

24. Васильців Т. Г. Економіка малого підприємства : навч. посіб. / Т. Г. Васильців, О. І. Іляш, Н. Г. Міценко ; за ред. д-ра екон. наук Т. Г. Васильціва. К. : Знання, 2013. – 446 с

25. Роль малого та середнього підприємництва у підвищенні енергоефективності на засадах сталого розвитку: досвід ЄС [Електронний ресурс] / О. О. Кучер // Стратегія розвитку України. 2016. № 1. С. 134-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2016_1_26

26. Роль малого та середнього підприємництва в економіках Польщі та України [Електронний ресурс] / Р. В. Міхель // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 22(2). С. 124-128. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_22\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_22(2)_29)

27. Оцінка реалізації стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та подальші напрями політики. Рада Бізнес-омбудсмена. 2019

28. Мале підприємництво в Україні: роль, стан і перспективи розвитку у в період соціально-економічних потрясінь [Електронний ресурс] / С. А. Жуков, О. М. Дюгованець, О. Ю. Балко // Вісник економічної науки України. 2019. № 1. С. 40-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2019_1_9

29. Мініна В. О. Провідники економічного прогресу: роль малих і середніх підприємств у зростанні зайнятості та доходів в Україні. Економіка та суспільство. №50 2023

30. Розвиток малих та середніх підприємств на регіональному рівні як ключовий чинник підвищення зайнятості населення регіону [Електронний ресурс] / Т. Ф. Рябоволик, А. О. Доренська // Центральноукраїнський науковий вісник . Економічні науки. 2023. Вип. 10. С. 156-169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2023_10_17
31. Електронний Журнал Forbes. <https://forbes.ua/news/kilkist-fopiv-v-ukraini-perevishchila-2-mln-pririst-malikh-ta-serednikh-biznesiv-be-dovoenni-rekordi-04092023-15783>
32. Ситник Н.С., Козак С.І. Роль малого та середнього бізнесу на сучасному етапі розвитку економіки України. Причорноморські економічні студії 2018. Випуск 26–1. С. 83–87. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/18.pd
33. Економічна правда, електронне видання URL: <https://pravda.com.ua/columns/2023/05/01/699634/>
34. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=31f9c075-3504-4113-b42d-48c2de248b76&title>
35. Сайт Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>
36. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія / Яворська Т.І. К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – с 45-48.
37. Національний інститут стратегічних досліджень Підсумки функціонування аграрного сектору України у 2024 році. <https://niss.gov.ua/news/statti/pidsumky-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-u-2024-rotsi>
38. Волик С. В. Особливості інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств в аграрному секторі Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит № 11(189) 2023р.

39. Спецрежим для сільгоспвиробників по новій схемі [Електронний ресурс]. URL: <http://agroconf.org/content/specrezhim-dlyaselhozproizvoditeley-ro-novoy-sheme>.
40. Юдіна О., Зінченко Г., Жидик А., Товт Ю. Інноваційний розвиток малого та середнього підприємництва. Scientific journal "Modeling the Development of the Economic Systems". 2024. № 3. С. 46-49.
41. Малиновська, Ю. Б., Орищин, Н. Р., Парацин, О. Р., Хом'як, Я. М. Моделювання інноваційно-інвестиційних стратегій діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 22. С. 112-117.
42. Стратегії інноваційного зростання для малого та середнього бізнесу. Л. В. Галаз, В. Й. Лесик. І. І. Ковтун, В. Ю. Битяк, А. М. Козак інвестиції: практика та досвід № 22/2024
43. Дудник О.В. Інвестиційні стратегії підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Економіка АПК. 2016. № 5. С. 79–86.
44. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
45. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 37-49
46. Щуревич Л.М. Інноваційні перспективи в розвитку аграрного сектору в Україні. Інвестиції: практика та досвід. Серія «Державне управління». 2018. Вип. 10. С. 101–105.
47. Захарченко В.І., Балахонова О.В. Обґрунтування побудови механізму управління інноваційним розвитком регіону. Інноваційна економіка. 2016. № 7–8. С. 86-90
48. Гавриш О. М., Пильнова В. П., Пісковець О. В. Інноваційне підприємництво: сутність, значення та проблеми в сучасних умовах функціонування. Економіка та держава. № 12. 2020. С. 109-113.

49. Івченкова О. Ю., Крикуненко К. М. Інноваційне підприємництво як складова стратегії розвитку економіки України. Економічний вісник Донбасу № 3(53), 2018. С. 141-146.
50. Нежиборець В. Інноваційне підприємництво як складова економічного зростання. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2014. № 1. С. 63-71.
51. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Пер. з англ. В. Старка. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
52. Інноваційний розвиток [Текст]: навч. посіб. / О. В. Гребенікова, О. С. Дем'яненко. Х.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського „Харк. авіац. ін-т”, 2016. 76 с
53. Соціальне підприємництво як засіб розвитку людського капіталу сільських територій [Електронний ресурс] / Д. М. Утеченко // Агросвіт. 2020. № 21. С. 78-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2020_21_13
54. Алексеева О.В. Підприємництво: сутність та особливості розвитку в аграрній сфері. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 98-106.
55. Коробка С.В. Мале підприємництво в сільській місцевості. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2013. Вип. 8. С. 133-136.
56. Ковбаса О.М., Максичка А.Ю. Сучасний стан розвитку малого підприємства в аграрному секторі економіки України Економіка та суспільство Випуск № 61, 2024р.
57. Федун І. Л., Стецько М. В. (2023) Державне регулювання розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. Економіка та суспільство. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-65>
58. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

59. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
60. господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
61. Крок до виживання: успішний алгоритм збереження малого та середнього бізнесу під час війни. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/biznes-pid-chas-viyni-uspishniy-algoritm-rozvitkumalogo-i-serednogo-pidpriyemnictva-v-ukrajini-50328238.html>
62. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки: монографія / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А. та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2019. – 374 с.
63. Костирко І. Г. Кооперація та інтеграція малих підприємств аграрної сфери: теорія, методика, практика: монографія / І.Г. Костирко, А.І. Бурак. Львів: Ліга-Прес, 2013.-192 с
64. Яців І.Б., Соловей Ю.І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах: монографія. Львів : Видавництво АТБ «НВК», 2019. 182 с.
65. Ільчук М., Свиноус І, Любар Р., Дворник І., Томашевська О. Основні напрями логістики торгівлі сільськогосподарськими товарами в Україні. Агросвіт № 6, 2025р. [https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/5906/5965\](https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/5906/5965)
66. Березівський Я. П., Вишньовська Х. М., Вишньовський М. М. Логістика в АПК: європейський досвід. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. 2017. Т. 13, № 1 (1). С. 66=71.
67. Корнієцький О. В., Значення логістики для агропромислового комплексу Електронний журнал «Ефективна економіка» № 8, 2015р. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4240>

68. Резнік Н, Дивнич О., Власюк В., Сучасні особливості аграрної логістики актуальні проблеми інноваційної економіки» № 2. 2021р Всеукраїнський науковий журнал. <https://apie.org.ua/uk/>
69. Лізингове фінансування інфраструктурних проєктів. Досвід роботи. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/lizingovefinansuvanna-infrastrukturnih-proektiv-dosvid-roboti> (дата звернення 23.07.2019).
70. 9. Сизоненко В. Теорія підприємництва: здобутки і проблеми дослідження / В. Сизоненко // Економіка України. 2002. № 9. С. 45–51.
71. Основи підприємницької діяльності : підручник / за редакцією д.е.н., проф. В. М. Марченко. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка», 2022. 515 с
72. Кальченко А.Г. Логістика: підручник / А.Г. Кальченко. К.: КНЕУ, 2004. 284 с
73. Єлетенко О.В. Механізм управління логістичною системою підприємства / О.В. Єлеєнко // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління. 2008. № 628. С. 494-498.
74. Очеретенко С.В. Використання знижок в логістичних системах підприємствах / С.В. Очеретенко, В.Ю. Кудріна // Системи управління, навігації та зв'язку. 2019. Вип. 3. С. 72-75.
75. Даниленко А. С., Варченко О. М., Артімонова І. В. та ін. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід та перспективи впровадження у вітчизняну практику. Біла Церква : Білоцерківський національний аграрний університет, 2011. 259 с.
76. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах : монографія. Львів : Видавництво АТБ «НВК», 2019. 182 с.
77. Сидорук І. С. Аналіз стану та проблеми розвитку малого підприємництва в Україні. Підприємництво та інновації. 2021. № 18. С. 67–

72. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/441/428> (дата звернення: 25.03.2024).

78. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. (2020) Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми та перспективи. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». Т. 4. № 1. С. 63–71.

79. Красносова О. М., Пономаренко Є. В., Харченко Р. В. Теорія та практика вибору перспективних напрямів розвитку малого бізнесу в Україні та світі. Бізнес інформ. 2021. № 11. С. 281–286.

80. ОЕСР/ФАО, Керівні принципи ОЕСР-ФАО для відповідальних ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції, OECD Publishing. 2022. Париж. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264251052-en> (дата звернення: 25.03.2024).

81. Ільчук М.М., Свиноус І.В., Любар Р.П., Томашевська О.А., Іванов Є.О. Організаційно-економічні аспекти інноваційної діяльності торгових структур та логістики. Ефективна економіка 2025, № 5.